

O POVESTE FĂRĂ SFÂRȘIT. ARHEOLOGIA DOBROGEI OTOMANE

Aurel-Daniel STĂNICĂ*
Daniela STĂNICĂ**

Cuvinte-cheie: Dobrogea, arheologie otomană.

Keywords: Dobruja, Ottoman archeology.

Rezumat: Istoria ținutului dintre Dunăre și Marea Neagră, care cuprinde intervalul cronologic cuprins între secolele XV-XIX, nu s-a bucurat de atenția cuvenită. Prezența otomană a fost definită ca fiind una dăunătoare, nefiind foarte populară, cu un peisaj arid și devastat, idee adânc înrădăcinată în ideologiile politice ale epocii comuniste. Trecutul otoman a fost examinat prin legende și povestiri, este unul foarte romanțat. Astfel, judecăți greșite, informații care nu aveau la bază surse documentare și-au găsit locul în manualele de istorie, oferind o imagine nu tocmai conformă cu datele extrase din documentele de epocă.

În ciuda numărului apreciabil de săpături care au vizat structuri de habitat, necropole, monumente religioase, precum și unele preocupări punctuale pentru unele categorii de materiale arheologice din perioada otomană, rezultatele sunt departe de a oferi o imagine detaliată asupra acestei perioade.

Pentru un spațiu care a fost sub administrație otomană timp de patru secole, se poate vorbi de arheologie otomană, care pusă în acord cu sursele documentare, poate reduce din decalajul informațional atunci când dorim să aprofundăm istoria Dobrogei. În lucrarea de față, facem o sinteză a descoperirilor, care evidențiază un segment reprezentativ pentru arheologia otomană a Dobrogei.

La sfârșitul secolului al XIV-lea, otomanii au ajuns pe linia Dunării, amenințând direct Țările Române. În aceeași perioadă, teritoriul dintre Dunăre și „Marea cea Mare”- Dobruca-eli, „Țara Dobrogei”-parte a statului medieval Țara Românească, ar fi fost ocupat de otomani în urma campaniei din 819 după Hegira (23 martie 1416-17 februarie 1417). Potrivit unui alt punct de vedere, otomanii reușesc să-și extindă dominația efectivă

---

* Aurel-Daniel STĂNICĂ: Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion”, Tulcea; e-mail: aurelstanica@gmail.com

** Daniela STĂNICĂ: Liceul Teoretic „Ion Creangă”, Tulcea; e-mail: danastanica@gmail.com

asupra Dobrogei abia în timpul domniei lui Mihail, urmașul lui Mircea cel Bătrân, în anul 1419 sau primăvara anului 1420, frontiera imperiului fiind stabilită pe linia formată de cetățile Enisala (Yeni-Sale) și Isaccea (Isakci), care devin serhat-uri (cetăți de margine).

În privința istoriei Dobrogei, sursele documentare, ne referim aici la cronicile turcești și relatările călătorilor străini, au mereu aceleași limitări: fie sunt prea puține, fie informația lor este trunchiată sau incompletă.

Cercetarea arheologică la rândul său a suplinit lipsa informațiilor documentare, având rezultate notabile în ceea ce privește structurile de habitat, necropolele, monumentele religioase, precum și unele preocupări punctuale pentru anumite categorii de materiale arheologice (pipe, ceramică otomană, elemente de centură, podoabe etc.), rezultatele sunt departe de a oferi o imagine detaliată despre așezările și comunitățile din Dobrogea otomană.

Preocupările pentru abordarea arheologică a acestei perioade sunt la început de drum, în ultimii ani constatându-se o creștere a numărului de studii care valorifică cercetări mai noi sau mai vechi. Prin lucrarea de față, ne-am propus să facem o prezentare a rezultatelor furnizate de cercetările arheologice, cu privire la perioada otomană în care Dobrogea (secolele XV-XIX) s-a aflat sub administrarea Imperiului Otoman.

Abstract: *The history of the land between the Danube and the Black Sea, which includes the chronological interval between the 15th-19th centuries, did not enjoy the due attention. The Ottoman presence was defined as harmful, not very popular idea, with an arid and devastated landscape and it was deeply rooted in the political ideologies of the communist era. The Ottoman past was examined through legends and stories and is much romanticized. Thus, misjudgements, information that is not based on documentary sources found their place in history textbooks, providing an image not exactly in line with the data extracted from the documents of the time.*

Despite the appreciable number of excavations targeting habitat structures, necropolises, religious monuments, as well as occasional concerns for some categories of archaeological material from the Ottoman period, the results are far from providing a detailed picture of this period.

For a space that has been under Ottoman administration for four centuries, one can speak of Ottoman archaeology, which, according to documentary sources, can reduce the information gap when we want to deepen the history of Dobruja. In this paper, we make a synthesis of the findings, which highlights a representative segment for the Ottoman archaeology of Dobruja.

At the end of the 14th century, the Ottomans reached the Danube line, directly threatening the Romanian Countries. During the same period, the territory between the Danube and the "Great Sea" - Dobruca-eli, "The Land of Dobruja" - part of the medieval state Wallachia, was occupied by the Ottomans following the 819 campaigns after Hegira (23 March 1416-17 February 1417). According to another point of view, the Ottomans managed to extend their actual domination over Dobruja only during the reign of Michael, the successor of Mircea the Elder, in 1419 or the spring of 1420, the empire's boundary being established on the line formed by the Enisala (Yeni-Sale) and Isaccea (Isakci) fortresses, which become sherds (edge castles).

Regarding the history of Dobruja, the documentary sources, here referring to Turkish chronicles and foreign travellers' accounts, always have the same limitations: either too few or their information is truncated or incomplete.

Archaeological research in turn has supplied the lack of documentary information, with notable results regarding habitat structures, necropolises, religious monuments, as well as some point concerns for certain categories of archaeological materials (pipe, Ottoman ceramics, belt elements, ornaments etc.). The results are far from giving a detailed picture of the settlements and communities in Ottoman Dobruja.

The concerns about the archaeological approach of this period are at the beginning, and in recent years there has been an increase in the number of studies that capitalize on newer or older research. Through this paper, I set myself to present the results provided by the archaeological researches concerning the Ottoman period in which Dobruja (15th-19th centuries) was under the administration of the Ottoman Empire.

Introducere.

Arheologia otomană este un segment reprezentativ al arheologiei islamice și înfățișează o parte importantă a perioadei și siturilor unde categorii de materiale sunt adesea ignorate¹.

Pentru o bună înțelegere a populațiilor ce au viețuit pe teritoriul Dobrogei, începând din preistorie, apoi a civilizațiilor ilustrate de prezența aici a reprezentanților Greciei, Romei sau Bizanțului, sub multiplele lor aspecte, arheologii au examinat cu succes aceste perioade istorice. Prezența otomană în spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră, care cuprinde intervalul cronologic cuprins între secolele XV-XIX, nu s-a bucurat de atenția cuvenită.

Sursele documentare, nu foarte numeroase, notele și însemnările de călătorie, articolele din presa de la sfârșitul secolului al XIX-lea, legendele și poveștile bătrânilor, oglindesc contrastul cromatic al Dobrogei în cadrul statal otoman.

Perioada otomană a rămas în mentalul colectiv, ca una dăunătoare, nefiind foarte populară, cu un peisaj arid și devastat, idee ce era adânc înrădăcinată în ideologiile politice ale epocii comuniste. Trecutul nu foarte îndepărtat, examinat prin legende și povestiri, este unul foarte romanțat. Astfel, judecăți greșite, informații care nu au la bază sursele documentare, își găseau locul în manualele de istorie², oferind o imagine nu tocmai conformă cu datele extrase din documentele de epocă.

Problematica granițelor, situația geopolitică, tensiunile politice, naționalismul, problemele etnice, etc. au influențat în mare măsură percepția asupra trecutului otoman, ca epocă negativă pentru teritorii, locuri și oameni. În general, trecutul otoman a fost prezentat ca o perioadă a „dominației străine

---

¹ La începutul anilor '80 sunt abordate perioadele mai recente din istoria Orientului Mijlociu, luând naștere conceptele de arheologie otomană și post otomană. Arheologia perioadei otomane poate fi definită ca arheologia regiunilor aflate sub controlul Imperiului otoman, vezi VORDERSTRASSE 2016, p. 292.

² Sunt ilustrate urmările implicării Țărilor Române în lupta otomană, politica de cruciadă a voievozilor români, *chestiunea orientală*, informații despre relația Principatelor Române cu Imperiul Otoman și nicio mențiune despre Dobrogea în timpul stăpânirii otomane, cf. STĂNICĂ 2016, p. 381-383.

detestate". Balcanii sunt adesea zugrăviți în istoriile naționale, care înfățișează trecutul „drept un triumf inevitabil, pe deplin îndreptățit asupra dușmanilor”, accentul fiind pus pe lupta și rezistență națională³. Fiind o observație valabilă pentru întreaga regiune, statele succesoare Imperiului Otoman își „caută în trecutul medieval sau antic rădăcinile naționale”, ignorând perioada stăpânirii otomane⁴.

Acele vremuri au apus, în ultimii ani înregistrându-se un efort concertat în dezvoltarea unui nou concept, al arheologiei otomane, care își face loc cu pași timizi în preocupările specialiștilor români.

Chestiuni de economie, demografie, etnice, religioase, de organizare administrativă și militară, merită la rândul lor o altă abordare, bazată pe sursele documentare otomane.

Pregătirea unui număr mai mare de specialiști, care să cerceteze și să valorifice aceste documente, poate genera un număr mai mare de resurse cercetate, o paletă mai largă de teme abordate sau aprofundarea unor subiecte.

Prin cercetarea arheologică, este necesar să acordăm o mai mare atenție acestei perioade istorice, pentru o mai bună cunoaștere a moștenirii culturale comune, dar în același timp, obținerea de informații care să suplینească documentele acestei perioade.

În ultimele două decenii, au fost făcute importante descoperiri arheologice, fiind publicate o serie de studii dedicate patrimoniului arheologic otoman din România. În cazul Dobrogei, investigațiile arheologice nu sunt așa numeroase.

Printr-o abordare responsabilă a componentei otomane a siturilor studiate putem contribui la o înțelegere pe termen lung a evoluției spațiului dobrogean. De asemenea, se pot cunoaște mecanismele de funcționare a provinciei, ca parte integrantă a Imperiului și a legăturilor multiple dintre administrația imperială și cea locală, se poate examina acțiunea socială la nivelul local, ca parte a dezvoltării statului otoman, se pot face comparații cu alte regiuni.

O arheologie a Imperiului Otoman leagă istoriile locale cu dinamica economică, politică sau socială a imperiului.

Puținele preocupări pentru trecutul acestei regiuni, au generat o documentație arheologică nu foarte generoasă, care oferă o imagine incompletă, dar în același timp reprezintă și un punct de plecare pentru o nouă abordare.

Dacă mergi în diverse localități din Dobrogea, siturile arheologice sunt considerate, în mentalul colectiv, ca fiind de pe „vremea turcului” și nu ar prezenta importanță.

O diferențiere a datelor se face cu ajutorul arheologiei, care oferă informații privind etapele de locuire a zonelor investigate. Deseori, se întâmplă ca siturile identificate și considerate de localnici ca aparținând epocii otomane să fie atribuite, în urma cercetărilor de teren, unei alte epoci istorice. Prin reactualizarea planurilor urbanistice generale sau diversele proiecte de cercetare sunt cartate și delimitate toate siturile arheologice, evidențiind etapele de locuire din teritoriile unităților administrativ-teritoriale, constituindu-se o baza de date și un punct de plecare pentru generațiile viitoare de arheologi.

---

³ MAZOWER 2000, p. 27.

⁴ MAZOWER 2000, p. 27.

În lucrarea de față, ne-am propus să oferim o imagine asupra stadiului cercetărilor arheologice pentru o epocă istorică, care nu s-a bucurat de atenția cuvenită. Dl. Gabriel Custurea, sărbătorit de comunitatea științifică prin volumul omagial de față, are meritul de a deschide seria investigațiilor arheologice în situri otomane din Dobrogea. Totodată, în calitate de cadru didactic al Facultății de Istorie din cadrul Universității „Ovidius” Constanța, generații de studenții au deprins tainele numismaticii și au beneficiat de o introducere în arheologia epocii otomane.

Aportul arheologiei la cunoașterea istoriei locale.

Bazele strict ideologice au condiționat limitările și lipsa de preocupare pentru epoca otomană din Dobrogea. În ciuda obstacolelor, barierelor intelectuale și a interesului pentru acest domeniu, abordări timide au existat, scoțând la iveală materiale împrăștiate prin contexte de perioadă medie bizantină, romane sau preistorice⁵. Pentru perioada mai recentă, aceste contexte sunt cele care sunt rapid distruse, fiind suprapuse de locuirea modernă și contemporană. Se impune o reinterpretare a materialului arheologic și o mai mare atenție acordată epocii otomane.

Cu pași timizi, arheologia preventivă începe să ofere rezultate concludente pentru abordarea în viitor, prin proiecte de cercetare arheologică sistematică, a moștenirii istorice otomane. Această acțiune poate fi asumată și valorificată de către autoritățile locale, care doresc să identifice elemente comune ale patrimoniului cultural ca o componentă esențială a identității europene. Conceptul de moștenire culturală des întâlnit în strategiile de dezvoltare locală, regională sau națională, vizează în mod direct protejarea patrimoniului cultural, printr-o abordare sustenabilă ca resursă importantă pentru dezvoltarea durabilă a comunităților locale.

Patrimoniul cultural reprezintă o resursă și un bun ce ar trebui păstrat și transmis pentru generațiile viitoare, iar protejarea sa este o responsabilitate comună a tuturor părților interesate, integrând un spectru amplu de resurse moștenite din trecut, sub toate formele și aspectele.

Patrimoniul arheologic, la rândul său este considerat unul dintre factorii care poate asigura dezvoltarea durabilă a localităților ce dețin moștenirea culturală, protejarea acestuia fiind plasată printre obiectivele principale ale amenajării teritoriului.

Componenta istorică, socială, culturală sau naturală constituie „*capitalul nostru cultural*”, fiind important să cultivăm tinerilor și unui public cât mai larg sensibilitatea față de moștenirea culturală.

Patrimoniul existent în muzee reprezintă la rândul său un vehicul al identității culturale și este un factor al dezvoltării economice.

În acest cadru, doar cercetarea arheologică poate să ofere date concludente, care să evidențieze patrimoniul cultural și resursa menită să o valorifice

---

⁵ În multe din rapoartele publicate găsim referiri la artefactele specifice perioade otomane, fără a se oferi detalii legate de context.

comunitățile locale în proiectele cu finanțare destinate conservării și valorificării moștenirii istorice locale sau regionale.

Locuitorii multor sate din spațiul cuprins între Dunăre și Marea Neagră utilizează și astăzi toponime turcești atunci când fac referire la forme de relief sau numele localităților, oferind un sentiment al continuității istorice, dovedind existența unor rădăcini adânci și o persistență peste veacuri a vechilor denumiri.

Acest cadru creează premisele pentru o explorare și valorificare a materialelor arheologice din această perioadă, prezente în siturile pluristratificate sau localitățile rurale și urbane actuale. Totodată, arheologia își poate aduce o contribuție la investigarea siturilor de epocă otomană, reușind să valorifice moștenirea culturală și crea resursa atât de necesară pentru dezvoltarea sustenabilă a comunităților locale.

Preocupările pentru preistorie și antichitate dețin un loc aparte în cadrul istoriografiei românești, marcând o etapă importantă în cercetarea arheologică din România. În acest context, interesul în aprofundarea din punct de vedere arheologic a perioadei otomane a crescut în ultimii ani, fiind înregistrat un număr mare de săpături în România.

Pentru teritoriul Dobrogei, descoperirile și investigațiile arheologice de la Agighiol⁶, Babadag⁷, Tulcea⁸, Isaccea⁹, Isaccea-*Noviodunum*¹⁰, Luncavița¹¹, Niculițel¹², Enisala¹³, Sarichioi¹⁴, Nufaru¹⁵, Mahmudia¹⁶, Măcin¹⁷, Dăeni¹⁸, Topolog¹⁹, Chilia-Veche, Hârșova²⁰, Vadu-*Karaharman*²¹, Târgusor-*Ester*²², Mangalia²³, Cheia-*Pazvant*²⁴, Medgidia²⁵, Straja²⁶, Pantelimon²⁷, Ispanaru²⁸,

⁶ BĂLĂȘESCU *et alii* 2011, p. 575–584.

⁷ JUGĂNARU, AILINCĂI & STĂNICĂ 2004, p. 61; IOSIPESCU & IOSIPESCU 2004, p. 49-63; VASILIU 1996b, p. 195-224.

⁸ STĂNICĂ & STĂNICĂ 2016, p. 113-134; cercetări I. Vasiliu din 1986 (inedite).

⁹ VASILIU 1995, p. 374-377; cercetări A. D. Stănică din 2011, 2014, 2021 și 2022 (inedite).

¹⁰ STĂNICĂ & DINU 2017, p. 185-200.

¹¹ COMȘA 1952, p. 222; MICU *et alii* 2008, p. 331-338.

¹² BATRÂNA & BATRÂNA 1977, p. 531-552.

¹³ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984, p. 355-362; STĂNICĂ *et alii* 2005-2006, p. 319-321.

¹⁴ VASILIU 1996a, p. 225-242; LUNGU & MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1995, p. 349.

¹⁵ DAMIAN *et alii* 2007-2008, p. 305-392; DAMIAN *et alii* 2012, p. 177-208.

¹⁶ Morminte de inhumatie au fost identificate la intersecția str. Păcii cu str. Școlii. Cercetări A. D. Stănică în 2010 (inedite).

¹⁷ Cercetări A. D. Stănică în 2019 (inedite).

¹⁸ Cercetări A. D. Stănică, C. Micu, D. Paraschiv, M. Florian și M. Mocanu în anii 2020 și 2021 (inedite).

¹⁹ A fost identificat un cimitir și s-au realizat sondaje de verificare pe proprietatea Nelu Trofin în anul 2021.

²⁰ NICOLAE 2014, p. 375-399; NICOLAE 2016, p. 49-84.

²¹ IOSIPESCU 2004, p. 59-63.

²² CUSTUREA 1983, p. 300-302; CUSTUREA 1986, p. 545-550; CUSTUREA 1997, p. 32-33.

²³ CONSTANTIN *et alii* 2007, p. 241-296; RADU 2013, p. 235-237.

Abrud²⁹ și Constanța³⁰ au evidențiat contextele arheologice specifice perioadei cuprinse între secolele XV–XIX.

În ciuda numărului apreciabil de săpături care au vizat structuri de habitat³¹, necropole³², monumente religioase³³, precum și unele preocupări punctuale pentru unele categorii de materiale arheologice (pipe, ceramica otomană, elemente de centură, podoabe etc.)³⁴, rezultatele sunt departe de a oferi o imagine detaliată despre așezările și comunitățile din Dobrogea otomană.

Moștenirea culturală otomană.

Cunoscut ca unul din marile imperii ale lumii, Imperiul otoman a influențat semnificativ istoria popoarelor de pe trei continente pe parcursul a 600 de ani. În toate teritoriile aflate la un moment dat, *pentru perioade diferite*, sub stăpânirea statului otoman, moștenirea acestuia dăinuie și astăzi, sub forme variate în funcție de spațiul geografic și de contextul istoric specific³⁵.

---

²⁴ VOINEA *et alii* 2015, p. 509-529; VOINEA, SZMONIEWSKI & MOTOTOLEA 2016, p. 155-200.

²⁵ MOTOTOLEA 2021, p. 33.

²⁶ MOTOTOLEA 2021, p. 33.

²⁷ În sectorul de sud-vest al cetății Ulmetum a fost investigat un nivel de locuire de perioadă otomană, identificat prin: monede (6 akçe); fragmente de vase ceramice de secol XVII-XVIII, provenind de la castroane cu peretele oblic, buză rotunjită și fund inelar, ornamentate cu smalț galben, maroniu sau verde de diferite nuanțe, ulcioare cu gura largă, decorate cu smalț galben și verde, respectiv doar cu elemente geometrice trasate cu humă albă în jumătatea superioară. TALMAȚCHI, PARASCHIV-TALMAȚCHI & VASILESCU 2016 p. 65-67.

²⁸ Sat abandonat, aflat la 5,5 km nord-vest de Adamclisi, unde a fost identificat un apeduct otoman, încă în uz, care se păstrează pe o lungime de 6 m, cu o orientare vest-nord-vest/est-sud-est; încă alimentează cu apă un jgheab pentru adăpat animale. OLARIU, IONESCU & GĂMUREAC 2013, p. 226.

²⁹ Cercetări de teren efectuate personal în august 2020, în cadrul proiectului cultural (Re)Mapping. Arheologia hărților, finanțat de Administrația Fondului Cultural Național. Au fost observate fragmente de tubuli de apeduct din perioada otomană, iar în sud-vestul satului, spre Adamclisi, este un întins cimitir musulman, cf. MOTOTOLEA 2021, p. 21.

³⁰ MOTOTOLEA 2021, p. 32-33, 398-399; TOMA & VASILE 2021, p. 167-168; TOMA & VASILE 2022.

³¹ CUSTUREA 1983, p. 300-304; VASILIU 1996b, p. 195-224; VOINEA *et alii* 2015, p. 515-517.

³² LUNGU & MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1995, p. 339, 349, nota 4; VASILIU 1995, p. 373-409; DAMIAN *et alii* 2007-2008, p. 307-310, 317-320; DAMIAN *et alii* 2012, p. 180, 184, 187, 192; STĂNICĂ *et alii* 2005-2006, p. 319-330; MICU *et alii* 2008, p. 331-338; CUSTUREA 1996, p. 545-550; CONSTANTIN *et alii* 2007, p. 241-296; BĂTRÂNA & BĂTRÂNA 1977, p. 531-552.

³³ IOSIPESCU & IOSIPESCU 2004, p. 317-322.

³⁴ DINU 2009, p. 323-345; DINU 2010, p. 303-320; COSTEA, STĂNICĂ & IGNAT 2007, p. 335-362; COSTEA 2013, p. 255-290; RADU IORGUȘ, RADU & IONESCU 2013, p. 239-254.

³⁵ Există patru zone ale moștenirii otomane: Balcanii, Țările Române, lumea arabă și Turcia.

Influența și prezența stăpânirii otomane în lumea balcanică este privită, de cele mai multe ori, cu ostilitate. În acest caz se poate vorbi de inducerea unor stereotipuri și prejudecăți fără o bază istorică reală.

Pentru exemplificare, facem apel la factorul economic, atât de des invocat, sugerându-se că așezarea pe termen lung a otomanilor în Balcani a dus la declinul economic al regiunii, care a accentuat decalajul față de Occident. Un alt aspect invocat, este cel al agresiunii militare și pustiirea unor regiuni, fapt ce a produs decăderea economică și socială a unor teritorii întinse³⁶. În contradicție cu părerile preconcepute, care acreditau ideea unei depopulări masive a teritoriilor europene cucerite de otomani, cercetările în domeniu au confirmat o creștere demografică apreciabilă pentru perioada respectivă³⁷.

A fost Imperiul Otoman un factor de regres în dezvoltarea regiunilor aflate sub controlul său? Studii interdisciplinare, completate de studii comparative și o atentă cercetare a documentului istoric, fie că este vorba de sursele otomane sau din cancelariile statelor medievale românești și occidentale, pot oferi răspunsuri nu numai la această întrebare. Până atunci, suntem nevoiți să ne limităm la cercetări parțiale și judecăți incomplete.

În cazul Dobrogei, studiile de specialitate au evidențiat că până la sosirea otomanilor se înregistrau semne ale unui decalaj economic³⁸.

Pentru regiunile cucerite, legislația impusă de administrația otomană a contribuit la creșterea incontestabilă a economiei balcanice. Circulația în siguranță a bunurilor și persoanelor pe distanțe lungi a reprezentat garanția ce a condus la o dezvoltare importantă a orașelor în sud-estul Europei³⁹.

În cazul Țărilor Române se impune o diferențiere pe zone a moștenirii otomane, care diferă în cele patru provincii istorice, pe de-o parte în Dobrogea, de cealaltă parte Țara Românească, Moldova și Transilvania. Dintre cele patru provincii, moștenirea otomană din Dobrogea prezintă cele mai multe similitudini cu cea din Balcani din pricina stăpânirii directe și îndelungate asupra provinciei. În cele trei principate prezența otomană a fost sensibil redusă, aspect dat de statutul diferit.

Din punct de vedere cultural, moștenirea în Dobrogea este una diversă. În literatură, arhitectură, toponimie, lingvistică, gastronomie⁴⁰, regăsim filonul care atestă zestrea culturală otomană.

Contextul politic.

Istoria ținutului dintre Dunăre și Mare, precum și a expansiunii otomane în acest spațiu, ca regiune integrată sangeacului Silistra, este cunoscută mai mult în

³⁶ Pentru secolele XVII-XIX impactul numeroaselor războaie desfășurate pe teritoriul Dobrogei și consecințele în plan demografic nu au fost stabilite cu exactitate.

³⁷ GEMIL 2004, p. 52-62.

³⁸ Probleme interne din sânul Hoardei de Aur, care controla în secolul al XIV-lea regiunea, factorul demografic, principatele dobrogene, își lasă amprenta în evoluția regiunii.

³⁹ INALÇIK 1996, p. 276-313.

⁴⁰ De la ciorbă, pilaf, mici și până la sarmale, foarte multe din mâncărurile românești sunt de fapt de origine otomană.

liniile majore ale desfășurării campaniilor militare din regiunile învecinate Dobrogei, în special ale principatelor românești. Detaliile acestui amplu proces istoric, contextul imediat, momentul cuceririi și încadrării în statul otoman sunt și în acest caz departe de a fi clarificate⁴¹.

Vreme de 450 de ani, teritoriul Dobrogei a constituit o provincie de frontieră (*serhat*), transformată ulterior în provincie interioară a statului otoman⁴².

O caracteristică care a definit statul otoman încă de la începuturile sale a fost pragmatismul politic, care s-a reflectat și în sistemul juridic, administrativ și economic. Un aspect bazat pe realitățile din teritoriile nou cucerite este reprezentat de noțiunea de *istimâlet*, prin care erau preluate grupări etnice, profesionale sau militare, cu vechiul lor statut juridic, având ca obiectiv atragerea simpatiei populațiilor locale, dar și cu scop pragmatic, pentru a nu deranja structurile socio-economice din teritoriile nou cucerite.

Pornind de la aceste realități, otomanii au activat un sistem de organizare internă a Dobrogei după anii 1417 sau 1419/20, care a suferit în secolele următoare o integrare deplină, fiind uniformizat cu sistemul administrativ și economic al statului otoman⁴³.

Faptul ca documentele istorice certifică că turcii otomani au refăcut cetățile Enisala și Isaccea evidențiază o etapă premergătoare organizării din punct de vedere administrativ și militar a Dobrogei, reliefând atenția acestora pentru specificul local.

În legătură cu organizarea administrativă a tuturor cuceririlor din spațiul ponto-balcanic, sursele istorice nu fac o mențiune distinctă, până la domnia sultanului Mehmed II (1451–1481)⁴⁴.

Posibil ca încadrarea deplină a Dobrogei în sistemul administrativ otoman să se definitiveze abia după cucerirea în 1484 a cetăților Chilia și Cetatea Albă.

După 1484, otomanii comasează achizițiile teritoriale, cucerite în etape diferite, omogenizând situația administrativă a Dobrogei⁴⁵.

Un control otoman al vadului de trecere a Dunării din dreptul Hârșovei, precum și existența unei garnizoane permanente în 1490/91 în cetatea de la Hârșova, redeschide tema frontierelor și cetăților⁴⁶. Ambele subiecte necesită atenție și aprofundare, iar speranța se îndreaptă către sursele documentare. Repararea unor cetăți, prezența garnizoanelor otomane, indică pentru secolul al XV-lea o serie de fortificații în puncte cheie, ca indicatori ai zonelor de frontieră.

Anul 1538 este marcat de campanii militare prin care Süleyman Kanunî cucerește Brăila, anexează Bugeacul, Tighina (devenită Bender) și Oceakovul (Ozü/Cankerman), consolidând astfel stăpânirea din Dobrogea, racordând

---

⁴¹ POPESCU 2013, p. 32.

⁴² POPESCU 2013, p. 12-14.

⁴³ POPESCU 2013, p. 10.

⁴⁴ POPESCU 2013, p. 43-46.

⁴⁵ POPESCU 2013, p. 54; Sultanii Bayazid II și Selim I inițiază o serie de măsuri ce vizau organizarea administrativ-teritorială a sangeacului de Silistra, cf. BELDICEANU & BELDICEANU-STEINHERR 1964, p. 91-115.

⁴⁶ STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021, p. 13.

regiunea la marile artere comerciale terestre ale vremii⁴⁷. După 1538 Dobrogea, care până atunci fusese zonă de frontieră (*serhat*), a devenit provincie interioară a Imperiului Otoman⁴⁸.

Controlul unei regiuni prin care se putea supraveghea marea rută de comunicație dintre Istanbul și nordul Mării Negre, între coasta vest pontică și drumurile trans-carpătice, necesita organizarea unei forme specifice, administrative, militare, economice și civile, iar otomanii fac apel la vechiul sistem imperial bizantin (*Thema Paristrion*)⁴⁹.

Stabilirea dominației turcilor otomani asupra Dobrogei, la începutul secolului al XV-lea, a dus la transformarea treptată a ținutului dintre Dunăre și Mare, ca și a întregii zone balcanice, pentru mai bine de patru veacuri, într-o „*oglină a Anatoliei*”, prin cultura materială și spirituală adusă aici din Orient⁵⁰.

O evaluare a informațiilor documentare indică existența de geamii sau *medrese*-le, *tekke*-le sau *zaviye*-le, hanuri (*carvanserai*) sau *hammamuri* (bai), poduri sau cișmele, diferite grupări religioase, așa-numitele *Tarikat* sau posesorii de *timar* (*zeamet* sau *hass*), ori cetățile de pe linia Dunării, toate acestea constituind mărturia directă a unei moșteniri culturale, din perioada secolelor XV-XIX, când Dobrogea a fost parte integrantă a Imperiului Otoman⁵¹.

Nu avem la îndemână toate instrumentele documentare pentru reconstituirea măcar parțială a acestei perioade din trecutul Dobrogei otomane și a înțelege valorile cultural pierdute, dar se pot face evaluări secvențiale pornind de la informațiile din documentele otomane și relatările călătorilor care au vizitat regiunea.

În privința istoriei Dobrogei, sursele documentare, ne referim aici la cronicile turcești și relatările călătorilor străini, au mereu aceleași limitări: fie sunt prea puține, fie informația lor este trunchiată sau incompletă⁵².

Cercetarea arheologică, la rândul său, a suplinit lipsa informațiilor documentare, având rezultate notabile în ceea ce privește structurile de habitat⁵³, necropolele⁵⁴, monumentele religioase⁵⁵, precum și unele preocupări punctuale

---

⁴⁷ POPESCU 1997-1998, p. 218; POPESCU 2013, p. 43, 54-55, 63.

⁴⁸ Crearea unui sangeacebeilic al Tighinei (Bender) și Cetatea Albă (Akkerman), determină schimbarea statutului din zonă de frontieră, în provincie interioară a Imperiului Otoman. MAXIM 2015, p. 124, 154.

⁴⁹ Pentru organizarea bizantină a Dunării: MADGEARU 2007; STĂNICĂ 2015, p. 68-80. Pentru organizarea administrativ-teritorială a sangeacului de Silistra, vezi: POPESCU 2013, p. 63-79.

⁵⁰ MEHMET 2013, p. 12.

⁵¹ MEHMET 2013, p. 18-19.

⁵² GUBOGLU 1966; GHIAȚĂ 1974; PERVAIN 1976; CIOBANU 1978; CIOCÎLTAN 1982; CIOCÎLTAN 1985; CHIPER 1987; ANDREESCU 1998; COMAN 2005.

⁵³ CUSTUREA 1983; VASILIU 1996b; VOINEA *et alii* 2015; se adaugă cercetări inedite la Isaccea în anul 2013 și la Isaccea-*Noviodunum* în anul 2003.

⁵⁴ BĂTRÂNA & BĂTRÂNA 1977; LUNGU & MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1995; VASILIU 1995; CUSTUREA 1996; STĂNICĂ *et alii* 2005-2006; MICU *et alii* 2008; CONSTANTIN *et alii* 2007; DAMIAN *et alii* 2007-2008; DAMIAN *et alii* 2012; se adaugă cercetări inedite I. Costea, Tulcea, 2014; A. D. Stănică, Tulcea, 2018; Măcin, 2019.

pentru anumite categorii de materiale arheologice (pipe, ceramică otomană, elemente de centură, podoabe etc.)⁵⁶, informațiile sunt departe de a oferi o imagine detaliată despre așezările și comunitățile din Dobrogea otomană.

Preocupările pentru abordarea arheologică a acestei perioade sunt la început de drum, în ultimii ani constatându-se o creștere a numărului de studii care valorifică cercetări mai noi sau mai vechi.

Contribuția osmanisticii la istoria Dobrogei.

De la începutul secolului al XX-lea până în prezent, istoriografia românească, cu aportul și munca unor generații de cercetători, a creat pentru domeniul osmanisticii instrumentele necesare acestui domeniu: culegeri de documente, dicționare, albume de paleografie, studii și sinteze.

Organizarea administrativ-teritorială⁵⁷, aspectele economice reflectate prin prisma reglementărilor pentru centrele de pe linia Dunării și litoralul Mării Negre, sistemul funciar (timariot)⁵⁸, registrele vamale (*ruznâmçe* și *gümruk defterleri*)⁵⁹, codicele de porunci imperiale (*defterleri* și *ahkâm defterleri*)⁶⁰, registrele de recensământ (*tahrir defterleri*), codurile de legi (*kanunnâme*)⁶¹, fundațiile pioase islamice (*vakîful*)⁶² au fost tipurile de documente studiate și de istoricii români.

În ultimii ani a existat din partea cercetătorilor un bilanț ce reliefează câteva repere, evidențiind contribuția osmanisticii, ca ramură a istoriografiei românești pentru cunoașterea regimului intern al ținutului dintre Dunăre și mare, teritoriu integrat în statul otoman⁶³.

Subiectele sunt dispersate tematic și cronologic, tratând aspecte privind viața social-economică, fiscalitatea, schema administrativ-teritorială, regimul instituțional, centrele și relațiile comerciale, registrele vamale, codurile de legi sau reglementările schelelor, ori registrele de recensământ, etc. și constituie o bază de pornire pentru descifrarea evoluției Dobrogei în cadrul administrativ otoman. Astfel, un gol istoriografic, resimțit și de publicul iubitor de istorie, este acoperit de eforturile remarcabile ale cercetătorilor cu preocupări în acest domeniu. Utilizând datele izvoarelor publicate, rezultatele investigațiilor de până acum

---

⁵⁵ VASILIU 1996b; IOSIPESCU & IOSIPESCU 2004.

⁵⁶ DINU 2009; DINU 2010; COSTEA, STĂNICĂ & IGNAT 2007; COSTEA 2013; RADU IORGUȘ, RADU & IONESCU 2013; STĂNICĂ & DINU 2017; VASILIU 1996a; VASILIU 1996b; STĂNICĂ 2005; STĂNICĂ *et alii* 2005-2006; MOTOTOLEA 2011; MOTOTOLEA 2015-2016; VOINEA, SZMONIEWSKI & MOTOTOLEA 2016.

⁵⁷ Un studiu detaliat pentru integrarea și oragnizarea Dobrogei în cadrul sangeacului Silistra, cf. POPESCU 2013, p. 63-79.

⁵⁸ GEMIL 2004, p. 7-44.

⁵⁹ INALCIK 1960, p. 132, 138; BELDICEANU 1968, p. 218; HÓVÁRI 1984, p. 115-141; PÁCKUCS-WILLCOCKS 2007, p. 72; PIENARU 2012, p. 181-190; POPESCU 2013, p. 28.

⁶⁰ INALCIK & QUATAERT 1994, p. 271-314; POPESCU 2013, p. 27-28.

⁶¹ POPESCU 2013, p. 18-27.

⁶² GEMIL 1983a, p. 71-77; GEMIL 1983b, p. 258-263; GEMIL 1993, p. 238-240; GEMIL 2000, p. 193-197.

⁶³ GEMIL 1983b, p. 5-7; POPESCU 2013, p. 25-27; 29-33; CUSTUREA & ANDREI 2016, p. 359-374.

înfățișează o imagine unitară asupra Dobrogei și constituie baza de pornire pentru studierea istoriei provinciei în secolele XV-XIX.

Extinderea influenței și prezenței otomane în acest spațiu, ca regiune integrată topografic în sangeacul de Silistra, este cunoscută în contextul major al desfășurării campaniilor militare din regiunile învecinate, în special ale principatelor românești. Circumstanțele acestui amplu proces, conjunctura, momentul cuceririi și integrării în statul otoman sunt departe de a fi clarificate.

Un aspect prea confuz și schematic creionat este cel legat de organizarea administrativ-teritorială. Existența unei incertitudini asupra formei și ansamblului de instituții ce asigurau guvernarea provinciei, naște în continuare o amplă dezbatere⁶⁴.

Pe baza surselor documentare otomane, istoriografia română, bulgară, franceză sau maghiară, prin cercetări de mică sau mai mare amploare, abordează aspectele despre viața economică, astfel fiind publicate reglementările pentru centrele de pe malul Dunării sau litoralul Mării Negre⁶⁵. Pentru chestiunile economice, în ultimele trei decenii sunt înregistrate cele mai consistente cercetări, fiind valorificate numeroase surse documentare otomane.

O documentație voluminoasă este formată din cronici și documente otomane, publicate în țară sau străinătate, unele integrate în colecțiile *Călători străini despre Țările Române*, *Cronici turcești privind Țările Române* și surse europene, cu itinerarii, relatări, note de călătorie, acte de cancelarie, reglementările activității porturilor sau corespondențe diplomatice. La toate acestea, se adaugă seriile de documente ale celor trei state medievale românești, cu referiri tangențiale la prezența otomană în Dobrogea.

Problematica cea mai dificilă de accesat din lipsa de informații și preocupări privind subiectul este cea a organizării militare și a sistemului de fortificații. Pornind de la multitudinea de date dispersate prin diverse publicații și analogiile cu provincii mai îndepărtate, precum cazul Ungariei, s-a întreprins o primă acțiune de a înțelege amplul mecanism de organizare militară a Dobrogei și realizare a unei documentații care privește cetățile și fortificațiile Dobrogei otomane⁶⁶.

În ciuda absenței unui program coerent și constant, care să imprime o direcție de cercetare turcologică a istoriei Dobrogei, remarcăm existența unor subiecte dispersate tematic și cronologic, și amintim aici eforturile istoricilor: N. Iorga⁶⁷, A. Decei⁶⁸, T. Mateescu⁶⁹, M. Ali Mehmet⁷⁰, M. Guboglu⁷¹, Maria M.

---

⁶⁴ POPESCU 2013.

⁶⁵ POPESCU 2013, p. 32, n. 68.

⁶⁶ Activitatea de repertoriere a fortificațiilor otomane din Dobrogea, a generat o documentație importantă, care a avut ca obiectiv principal, generarea unei protecții pentru această categorie de monumente. STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021; STĂNICĂ 2016a, p. 187-224; STĂNICĂ 2016b, p. 3-36; STĂNICĂ 2018, p. 569-585; NICOLAE 2016, p. 49-84.

⁶⁷ IORGA 1899; IORGA 1913; IORGA 1936.

⁶⁸ DECEI 1978a; DECEI 1978b.

⁶⁹ MATEESCU 1971; MATEESCU 1976; MATEESCU 1980.

⁷⁰ MEHMED 1965; MEHMED 1976; MEHMED 1980; MEHMED 1983; MEHMED 1986.

Alexandrescu-Dersca Bulgaru⁷², A. Ghiață⁷³, M. Maxim⁷⁴, S. Iosipescu⁷⁵, V. Veliman⁷⁶, T. Gemil⁷⁷, N. Pienaru⁷⁸, A. Pippidi⁷⁹, A. Tertecel⁸⁰, A. Popescu⁸¹, B. Murgescu⁸².

Istoriografia turcă are o contribuție ceva mai consistentă la acest subiect. Cercetările lui H. Inalcik consacrate comerțului otoman din Marea Neagră au introdus în circuitul științific numeroase date extrase din registrele vamale din secolele XV-XVI, ce fac referire la orașe porturi de la Dunăre⁸³. În importanta sinteză a *Imperiul Otoman. Epoca clasică. 1300-1600* realizată de Halil Inalcik, care tratează evoluția unei societăți foarte complexe, dezvoltate, aflată între Orient și Occident, în capitolele consacrate comerțului internațional, foarte însemnat pentru un imperiu atât de extins, sunt făcute mențiuni cu privire la Chilia, Cetatea Albă, Tulcea și Măcin.

Valoroasele colecții documentare din Turcia sunt valorificate de cercetători fie direct, fie incluzând unele date în studii cu caracter general. Multe informații privind Dobrogea se regăsesc distribuite în studiile generale consacrate regiunii balcanice sau Mării Mediterane. În ultimii ani se constată o creștere a numărului de articole consacrate ținutului dintre Dunăre și Marea Neagră, bazate pe documente din arhivele otomane, fiind valorificate teme diverse și abordate diferite segmente cronologice.

Cercetătorul maghiar J. Hóvári a publicat, în 1984, registrul vamal al Tulcei (1515-1517)⁸⁴, un document important și o sursă de mare însemnătate pentru evaluarea exactă a traficului comercial prin acest centru din zona gurilor Dunării la începutul secolului al XVI-lea, evidențiind rolul important al Tulcei din acea perioadă în desfășurarea comerțului pe axa nord-sud, Polonia-Marea Mediterană⁸⁵.

---

⁷¹ GUBOGLU 1965; GUBOGLU 1974.

⁷² ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1971; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1973; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1994; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 2006.

⁷³ GHIAȚĂ 1974; GHIAȚĂ 1975-1976; GHIAȚĂ 1980.

⁷⁴ MAXIM 1980; MAXIM 1983a; MAXIM 1983b; MAXIM 1986; MAXIM 2003.

⁷⁵ IOSIPESCU 1980; IOSIPESCU 1988; IOSIPESCU 2004; IOSIPESCU 2008.

⁷⁶ VELIMAN 1997.

⁷⁷ GEMIL 1980; GEMIL 1983a; GEMIL 1983b; GEMIL 1990; GEMIL 1993; GEMIL 2000.

⁷⁸ PIENARU 2012.

⁷⁹ PIPPIDI 1985; PIPPIDI 2006.

⁸⁰ TERTECEL 1994; TERTECEL 2006.

⁸¹ POPESCU 1985; POPESCU 1995; POPESCU 1998; POPESCU 1999; POPESCU 2003; POPESCU 2008a; POPESCU 2008b; POPESCU 2009; POPESCU 2010; POPESCU 2011; POPESCU 2012; POPESCU 2014.

⁸² MURGESCU 1997.

⁸³ INALCIK 1960; INALCIK 1995.

⁸⁴ HÓVÁRI 1981, p. 430-449. Studiul a fost publicat și în limba engleză, cf. HÓVÁRI 1984, p. 114-141.

⁸⁵ Registrul vămii tulcene conține informații precise privind: data vămuirii, numele negustorilor, valoarea mărfurilor în aspri, denumirea și cantitatea, valoarea totală a mărfurilor aduse de fiecare negustor, valoarea vămii percepute pentru fiecare produs,

Problematika activităților comerciale de la Dunărea de Jos, cu raportare directă la porturile dobrogene, este abordată în studiile sale de B. Țvetkova⁸⁶ și M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru⁸⁷.

Documente otomane din arhiva aflată la Sofia conțin la rândul lor informații însemnate privind porturile ținutului dintre Dunăre și Marea Neagră. Ele se regăsesc în volumul consacrat istoriei Dobrogei, editat de S. Dimitrov, N. Jecev și N. Totev⁸⁸.

Importante sunt și studiile referitoare la regimul comercial al Dunării, instituțiile economice urbane, Chilieii otomane, datorate lui N. Beldiceanu și I. Beldiceanu-Steinherr⁸⁹. Studiile pe aceste teme au fost continuate de M. Berindei și G. Veinstein⁹⁰.

Sursele juridice sunt cele care oglindesc regimul instituțional-*kanunnâme*-lele-otomane pentru porturile Măcin, Isaccea, Tulcea, Vadu (Karaharman), Constanța (Köstence) și Mangalia (Sulu-Mankaliye), fiind publicate recent de A. Akgündüz⁹¹. Este necesar un studiu aprofundat al acestor documente, care evidențiază regiunea sangeacului Silistra ca entitate administrativă în cadrul Imperiului, deschizând perspectiva înțelegerii detaliate a relațiilor economice și mecanismelor funcționării centrelor urbane și așezărilor rurale otomane din Dobrogea.

Istoricul bulgar N. Todorov valorifică în studiile sale date privind Tulcea și zona de nord a Dobrogei, extrase din „*temettuat defteri*”. Dezvoltarea socio-economică a Dobrogei de Nord în secolul al XIX-lea reiese din defterele otomane, apărute ca urmare a unui efort ambițios al autorităților centrale otomane, prin care erau înregistrate terenurile, proprietățile imobile, veniturile și animalele populației otomane. În cazul Dobrogei, aceste documente oferă informații valoroase pentru imaginea demografică, caracteristicile sociale, etnice și religioase ale așezărilor din provincie. O perspectivă nouă este deschisă în cunoașterea problemei politicii agrare otomane în Dobrogea de Nord și rolul elitei otomane locale⁹². Un alt studiu acoperă practicile fiscale din sandjaclul de Tulcea în anii '70

suma încasată de vamă în decurs de o lună, ca și destinația unei părți din banii încasați, bani trimiși pentru plata soldelor celor ce apărau Cetatea Albă. Prin punctul vamal de la Tulcea treceau o parte din mărfurile ajunse, pe calea uscatului, la Chilia, Cetatea Albă, de la Constantinopol și din alte centre din Peninsula Balcanică.

⁸⁶ ȚVETKOVA 1972, p. 345-390; ȚVETKOVA 1975, p. 143-180.

⁸⁷ ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1971; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1973; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1977; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1994; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 2006.

⁸⁸ DIMITROV *et alii* 1988.

⁸⁹ BELDICEANU & BELDICEANU-STEINHERR 1964, p. 91-115.

⁹⁰ BERINDEI & VEINSTEIN 1981, p. 251-328.

⁹¹ AKGÜNDÜZ 1994, p. 724-779.

⁹² TODOROV 2019, p. 101-111, TODOROV 2018, p. 244-257; TODOROV 2017, p. 320-340. Problema ciftlik-urilor deținute de reprezentanți ai elitei locale, Hasan Bey și Murad Bey, care au avut un rol semnificativ în dezvoltarea economiei locale, este examinată și valorificată de istoricul bulgar.

ai secolului al XIX-lea, oferind imaginea generală a acestui tip de impozite pentru nordul Dobrogei.

Organizarea administrativă, chestiuni generale ale vieții sociale, *vakif*-urile, structuri administrative au constituit teme de cercetare la fel de importante, fiind analizate de T. Mateescu⁹³, A. Ghiață⁹⁴, A. Kayapınar⁹⁵, T. Gemil⁹⁶. Un cuprinzător studiu dedicat sangeacului de Silistra, „care definește provincia otomană situată pe cursul Dunării maritime, pe segmentul terminal al fluviului, de la cetatea omonimă și prima bifurcare a fluviului, până la vărsarea acestuia în Marea Neagră”⁹⁷, în secolele XV-XVI, a fost publicat recent de A. Popescu⁹⁸.

Adăugăm listei bibliografice, studii referitoare la cheile cetăților datorate lui I. Ünal⁹⁹, U. Genç¹⁰⁰ și H. Fazıl Ercan¹⁰¹, considerații istorice și note de arhitectură privind mausoleul lui Sari Saltuk de la Babadag al lui M. Kiel¹⁰², despre *vakif*-ul sultanului Osman II de la Isaccea, publicat recent de F. Yildirim sau *vakif*-ul lui Beşir Ağa de la Sulina, unde regăsim informații importante despre frontieră și securitatea navigației pe Dunăre, subiect aprofundat de Ş. Ö. Gümüş¹⁰³. Într-un volum care abordează relocarea musulmanilor din Rusia în Imperiul Otoman, în perioada 1860-1914, avem date importante privind populația satelor din districtul Măcin, în 1871, sau Babadag, în 1877, dar și despre taxele plătite în zona Babadagului, la 1877¹⁰⁴.

Cele câteva exemple enumerate mai sus evidențiază preocupările pentru anumite teme majore, reprezentând o valorificare a surselor documentare, care oferă date dintre cele mai diverse¹⁰⁵.

Am făcut o trecere în revistă a specialiștilor cu preocupări îndeosebi pe sursele scrise. Evident, sunt și preocupări punctuale, fiind menționate în cuprinsul acestor studii și localități din Dobrogea.

Arheologia hărților.

În evoluția ei de-a lungul istoriei, cartografia s-a dovedit o veritabilă „fabrică de imagini”, care a prelucrat și a transmis modele și viziuni asupra spațiilor de

---

⁹³ MATEESCU 1991, p. 211-221; MATEESCU 1984, p. 22-33; MATEESCU 1985, p. 659-675; MATEESCU 1980, p. 609-614; MATEESCU 1973-1975, p. 249-272; MATEESCU 1973a, p. 217-227; MATEESCU 1973b, p. 263-276.

⁹⁴ GHIAȚĂ 1974; GHIAȚĂ 1980.

⁹⁵ KAYAPINAR 2009.

⁹⁶ GEMIL 2000.

⁹⁷ POPESCU 2013, p. 12.

⁹⁸ POPESCU 2013. Geneza istorică (momentul și/sau etapele cuceririi); sistemul de instituții; semnificațiile și specificul acestui sistem sunt aspectele prin care se reconstituie organizarea sangeacului de Silistra în cadrul statal otoman.

⁹⁹ ÜNAL 1963, p. 119-152.

¹⁰⁰ GENÇ 2019, p. 62-73; GENÇ & BILIRGEN 2013, p. 202-217.

¹⁰¹ ERCAN 2019, p. 215-217.

¹⁰² KIEL 1978.

¹⁰³ GÜMÜŞ 2016.

¹⁰⁴ HAMED-TROYANSKY 2018, p. 495-497, 498, 499-502.

¹⁰⁵ TODOROV 2016, p. 274-288.

vânătoare și a terenurilor cultivate, dar a reprezentat și o formă de gestiune primară asupra peisajului, naturii, relațiilor sociale etc.¹⁰⁶.

Pași timizi s-au făcut în direcția publicării surselor cartografice din arhivele otomane. Fondurile arhivistice otomane, valorificate în diverse publicații, au scos la iveală hărți și planuri deosebit de importante pentru regiunea noastră¹⁰⁷. Hărțile și planurile reprezintă singurele documente care ne pot ajuta în intervenția noastră de identificare și cartare a satelor și orașelor dispărute sau cunoașterea rețelei de drumuri, etc. pentru Dobrogea secolelor XV-XIX.

Recent, în arhivele de la Moscova și Kiev au fost identificate planuri și hărți întocmite de topografi aflați în solda armatei țariste în perioadele desfășurării seriilor lungi de războaie dintre Imperiile Rus și Otoman, care s-au confruntat și pe teritoriul Dobrogei¹⁰⁸.

Asocierea datelor oferite de sursele cartografice cu imagini satelitare și fotografiile aeriene poate conduce la reconstituirea peisajului cetăților și forturilor din perioada otomană. Cercetările dedicate acestui subiect s-au concretizat în ultimii ani, prin realizarea unui repertoriu al cetăților și fortificațiilor identificate în acel moment, dar și o documentație care să genereze o protecție acestor monumente¹⁰⁹. Cetatea otomană de la Hârșova a deschis seria analizei problematicei fortificațiilor otomane, printr-un studiu comparativ al surselor cartografice și datelor furnizate de cercetarea arheologică¹¹⁰.

Fondurile arhivistice otomane, valorificate în diverse publicații, au scos la iveală documente cartografice deosebit de importante pentru regiunea noastră¹¹¹.

Hărțile otomane, fiind într-un număr redus publicate, necesită o concentrare a eforturilor pe identificarea și valorificarea acestora. Aceste documente vor fi de mare ajutor în a înțelege evoluția spațială a așezărilor urbane, studierea aspectului demografic, identificarea drumurilor utilizate de populația locală, de călători, de negustori sau militari își găsesc o rezolvare în aprofundarea hărților.

Pentru cartografierea fortificațiilor identificate s-a apelat la folosirea vehiculelor aeriene fără pilot (UAV), realizând ortofotograme, modelul digital al terenului, apoi cu softuri speciale au fost obținute planuri topografice. Flexibilitatea și manevrabilitatea cu care acestea pot fi ghidate în medii greu accesibile sau uneori inaccesibile fac ca dronele să fie tot mai utilizate în îndeplinirea cu succes a obiectivelor din proiectele de cercetare arheologică. Prin noile metode au fost repertoriate fortificațiile atribuite perioadei otomane, identificate în teritoriile administrative ale localităților: Tulcea, Isaccea, Măcin,

---

¹⁰⁶ STĂNICĂ 2016b, p. 199.

¹⁰⁷ PĂULEANU & COMAN 2010, p. 102-105; COMAN & YENIKALE 2015, *passim*.

¹⁰⁸ Istoricul ieșean Mihai Anatolii Ciobanu a cercetat mai multe fonduri arhivistice aflate la Moscova, semnalând planuri pentru cetățile turcești aflate pe linia Dunării. De asemenea, cercetătorul Igor Sapozhnykov ne-a semnalat o serie de hărți pentru cetățile Isaccea și Tulcea aflate în fondurile arhivistice de la Kiev.

¹⁰⁹ STĂNICĂ 2016a; STĂNICĂ 2016b.

¹¹⁰ STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021.

¹¹¹ PĂULEANU & COMAN 2010, p. 102-105; COMAN & YENIKALE 2015, *passim*.

Babadag, Peceneaga (jud. Tulcea), Hârșova, Constanța și Medgidia (jud. Constanța)¹¹².

Confruntările de la finalul secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului al XIX-lea au generat pentru Imperiul otoman o serie de pierderi, inclusiv a cetăților de pe linia Dunării, care sunt demolate. Dobrogea rămâne, după 1829, fără rețeaua de cetăți, otomanii fiind obligați să se adapteze și construiesc fortificații noi.

O informație în acest sens o găsim în presa vremii, care descrie cum un grup de muncitori au fost angajați în 1854 la construcția unei tabii, în vecinătate de Movila Mare, din apropierea orașului Isaccea.

Cetăți și fortificații otomane

Otomanii au activat sistemul de organizare internă a Dobrogei după anii 1417 sau 1419/20, în care au refăcut cetățile Enisala (Yeni-Sale) și Isaccea, acțiune ce evidențiază o etapă premergătoare organizării din punct de vedere administrativ a provinciei dintre Dunăre și Mare.

Noul teritoriu otoman a fost organizat inițial ca provincie de graniță (*udj*), aflată sub conducerea beilor de margine (*udj-bey*), care-și aveau reședințele în cetățile de frontieră. Într-o prima etapă, Dobrogea a fost integrată sangeacului de Silistra¹¹³, dar în secolele următoare reședința pașalelor s-a mutat la Babadag, oraș aflat în apropierea Isaccei - „*cheia apărării Dobrogei*”, și în același timp punte de trecere a Dunării, prin vadul de la Oblucița (Isaccea), cel mai important din regiune. Pe aici, construind poduri de vase, și-au trecut armatele, în avântul lor războinic, sultanii otomani și, cu un astfel de prilej, în 1621, în preajma expediției lui Osman al II-lea împotriva Poloniei, s-a ridicat la Isaccea, pe o colină, o cetate patrulateră care domina împrejurimile¹¹⁴. În afara Isaccei și celelalte două reședințe de cazale, Babadag¹¹⁵ și Tulcea¹¹⁶, au fost înzestrate în secolul al XVII-lea

¹¹² STĂNICĂ 2016a, p. 210-218.

¹¹³ POPESCU 2013, p. 46; SEZER 2019, p. 555.

¹¹⁴ O parte din zidurile cetății, situate în zona de NE a orașului Isaccea, au fost distruse de o cariera de piatră, care a funcționat până în anii 1992-1994. Cercetările arheologice preventive efectuate în anii 1987 (I. Vasiliu), 1990 (Gh. Mănucu-Adameșteanu), 1996 (V. H. Baumann și S. Mănăstireanu), 2012, 2014, 2015, 2021 și 2022 (A. D. Stănică) au precizat existența unei locuiri care acoperă intervalul cuprins între secolele XIII-XIX. De asemenea, punctual, au fost descoperite și materiale arheologice specifice perioadei romane și elenistice. Cercetările din 2012 și 2015 au adus precizări punctuale pentru locuirea medievală din teritoriul orașului Isaccea, confirmând existența unui sit cu un potențial uriaș, care poate oferi date importante pentru perioada când zona a fost un important pion în angrenajul Hoardei de Aur de la Gurile Dunării. În același timp, s-au obținut informații și pentru locuirea otomană, fiind surprinse zidurile cetății turcești. *Călători străini* 6, p. 283, 489-490.

¹¹⁵ *Călători străini* 5, p. 221, nota 118. Petru Bogdan Bakšić consemna la 1641 „un turn clădit de un pașă”, care ar putea fi legat de cetatea ce urma a se construi la porunca sultanului Murad al IV-lea (1632-1640).

¹¹⁶ În *Cronici turcești* 2, p. 119, se menționează perioada 1619-1620 ca fiind momentul construirii cetății de către sultanul Osman II. În *Călători străini* 6, p. 404, Evlia Celebi

cu fortărețe. De asemenea, tot în secolul al XVII-lea, „*pe o stâncă destul de înaltă puțin înclinată către Dunăre*”, a fost construită cetatea de la Macin¹¹⁷. Începând cu anul 1626 a fost construită Cetatea Karaharman (Armanul Negru), care avea un plan patrulater, cu turnuri rotunde la colțuri¹¹⁸.

O primă descriere a cetății, o datorăm călătorului turc Evlia Celebi, care vizitează Hârșova în anul 1651 spunând că „a trecut sub mai multe stăpâniri, până ce sultanul Mehmed Cuceritorul¹¹⁹, făcând personal o expediție asupra ei, a bătut-o timp de șase luni și, vrând-nevrând, a trebuit să dea o luptă mare”¹²⁰.

Informația desprinsă din cronică lui Evlia Celebi pentru Hârșova, datele lăsate de cronicarul Sükrüllah bin Sehebeddin Ahmed și Idris Bitlisi, care menționează că cetățile Enisala (Yeni-Sale) și Isaccea (Isakci), sunt reparate și întărite din ordinul sultanului Mehmed I Celebi¹²¹, precum și rezultatele furnizate de cercetarea arheologică de la Karaharman, atestă existența unor cetăți în Dobrogea anterior secolului al XV-lea.

Subiectul fortificațiilor turcești este departe de a fi clarificat, nefiind o temă frecvent abordată în literatura noastră de specialitate. Alături de consolidarea cetăților de la Isaccea și Enisala, în secolul al XV-lea, realizarea unui sistem de fortificații la noua frontieră reprezenta o prioritate în procesul de integrare administrativă a noii provincii.

Între momentul reabilitării celor două cetăți de sultanul Mehmed I și prima jumătate a secolului al XVII-lea, când a fost demarat un amplu proces care implica realizarea unor structuri complexe fortificate la Isaccea, Tulcea, Măcin, Babadag, Hârșova, Karaharman și Constanța nu sunt disponibile multe date. Planul cetății Karaharman, unele analogii cu cetatea Chiliei sau Cetatea Albă, datele arheologice, sugerează existența unor fortificații la Tulcea, Măcin și Hârșova, anterioare secolului al XV-lea. Rămâne ca săpăturile arheologice să elucideze acest aspect și să avem în viitor noi referințe despre fortificațiile de la Tulcea, Măcin, Hârșova și cât mai multe informații despre spațiul rural.

Informația documentară constituie baza oricărui studii privitoare la cetățile otomane din Dobrogea. Cercetările din arhivele otomane sunt departe de a clarifica acele aspecte fundamentale atât de necesare în recompunerea măcar parțială a topografiei medievale. Această din urmă operațiune trebuie începută cu fiecare din acele fortificații menționate în documente, printr-o cercetare detaliată privind planurile și momentele când sunt realizate modificări.

În momentul deschiderii dosarului privind cetățile otomane, constatam cu surprindere lipsa multor detalii legate de cititorii de cetăți; niciuna dintre cetățile

susține ca „această cetate a fost zidită din nou în anul 1044 (27 iulie 1634-16 iunie 1635) [...] în urma poruncii sultanului Murad al IV-lea”.

¹¹⁷ *Călători străini* 10, 2, p. 395. Observații arheologice au fost realizate în urma investițiilor desfășurate în localitate în anii 2012, 2014 și 2019 (A. D. Stănică).

¹¹⁸ IOSIPESCU 2004, p. 55.

¹¹⁹ Este vorba de sultanul Mehmed I Celebi (1413-1421), care în 1417 întreprinde o campanie împotriva Țării Românești.

¹²⁰ *Călători străini* 6, p. 450-451; NICOLAE 2016, p. 57.

¹²¹ *Cronici turcești*, p. 32, 163, 341-342; DRH -B, I, p. 97. Pentru evenimentele acestei perioade: GHIAȚĂ 1974, p. 75; GHIAȚĂ 1986, p. 49; GEMIL 1991, p. 88-91.

cunoscute nu posedă o descriere amănunțită și exactă a elementelor de fortificație și topografiei interne; niciun document nu vorbește explicit despre viața lor internă sau activitatea unor guvernatori, evenimente militare în care au fost implicate, probleme administrative etc. Sunt cunoscute doar date generale care nu ne ajută foarte mult în a înțelege structura internă și modul în care erau administrate cetățile turcești de la Măcin, Isaccea, Tulcea, Babadag, Karaharman, Hârșova sau Constanța. Este știut cu exactitate sfârșitul tragic al acestor fortărețe, care în urma Tratatului de la Adrianopol din 1829, sunt dinamitate-cu timpul, dispar și din memoria comunităților locale¹²².

Hărțile și planurile executate de militari occidentali aflați în serviciul armatei ruse, ori ingineri și geologi care au trecut prin Dobrogea, planurile cartografiilor otomani din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din secolul al XIX-lea, nu sunt foarte numeroase. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea topograful Comisiei Europene a Dunării realizează măsurători care vizează cursul Dunării, reușind să înregistreze fortificațiile otomane aflate în aval de Isaccea.

Dacă în cazul cetăților din principalele centre dobrogene sunt cunoscute unele informații generale, salbele de fortificații de pământ (tabiile) ce gravitau în jurul acestora s-au pierdut în hățișul istoriei. Singura modalitate de a localiza aceste forturi a fost apelul la sursele cartografice, imagini satelitare și ortofotoplanuri.

Cercetările arheologice sistematice sau preventive de la Hârșova au scos la iveală mai multe fragmente de ziduri, oferind elemente importante privind planul cetății otomane. A fost identificat un turn de colț, poarta de pe latura nordică, incintele de pe partea de vest. Sistemul de fortificații al Hârșovei este unul complex, acoperind un palier cronologic care se întinde din secolul X până în secolul al XIX-lea. Publicarea planurilor și prospectelor cetății Hârșova în arhivele străine, oferă noi date privind distrugerile și refacerile succesive din perioada războaielor ruso-turce (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea), care puse în acord cu rezultatele cercetărilor arheologice, permit o altă perspectivă asupra cetății.

La Isaccea săpăturile arheologice au prilejuit identificarea zidului de incintă de sud și un segment al incintei de pe latura de nord¹²³. Elemente ale sistemului de aducțiune apă au fost înregistrate în diferite puncte din localitate, precum și zidurile unor construcții civile, despre care nu se pot face precizări suplimentare. Resturi osteologice umane, precum și fragmente din stele funerare, au documentat două nuclee cimiteriale în intravilanul localității. La aceste date se adaugă un bogat material arheologic, reprezentat de ceramică¹²⁴, pipe, diverse obiecte din fier, bronz, os sau monede.

---

¹²² IONAȘCU, BĂRBULESCU & GHEORGHE 1971, p. 284-289.

¹²³ Observații arheologice au fost realizate în urma implementării proiectelor de modernizare rețele aducțiune apă, canalizare, asfaltare din localitate în anii 2014, 2019 și 2022 (cercetări A. D. Stănică).

¹²⁴ Cu toate că materialul ceramic este unul fragmentar atipic, au fost identificate două mari categorii: ceramică smălțuită și ceramică nesmalțuită. La această categorie se adaugă ceramica de import – otomană și porțelanul chinezesc.

Ceramica de factură orientală sau cea din China au fost documentate în contextele arheologice sau în urma cercetărilor de teren de la Noviodunum¹²⁵. Urme de locuințe, arme, piese de harnașament, de centură, monede etc., atestă o prezență otomană în complexul arheologic Cetatea Noviodunum. Existența în cetate a celei mai mari tabii otomane din Dobrogea, precum și elemente de fortificații, unele posibil să aparțină unor tranșee și redute, care datează din perioada războaielor ruso-turce, explică numărul mare de artefacte aparținând acestei perioade ce au fost descoperite în cadrul săpăturilor arheologice¹²⁶. Planurile întocmite pentru Noviodunum la finalul secolului al XIX-lea de Pamfil Polonic, consemnează o redută, fie un fort pe malul Dunării. Intervențiile constructive de la începutul secolului al XX-lea, precum și cele din anii '50, au afectat tocmai această zonă.

De asemenea, la Babadag, descoperirile arheologice sunt reprezentate prin construcții cu ziduri de piatră și pavaje, aparținând unor lăcașe de cult sau edificii (caravanseraii sau *medresê*).

Posibil, ca în cadrul investigațiilor arheologice din Constanța, să existe resturi de construcții și un fragment din zidul fortificației turcești.

În anul 2016 a fost inițiat proiectul *Cartografia cetăților medievale dispărute*, care a avut printre obiective: redescoperirea și valorificarea științifică a cetăților și fortificațiilor otomane din Dobrogea. Au fost cartografiate cetățile și fortificațiile otomane dispărute utilizând metode interdisciplinare moderne, care să vizeze înregistrarea lor și completarea dosarului istoric al acestora¹²⁷.

Prin constituirea unei documentații consistente, care conține elemente de identificare, date topografice și coordonate GPS, s-a realizat un dosar al fortificațiilor identificate, generând o protecție pentru aceste cetăți, în conformitate cu legislația europeană din domeniul protejării siturilor arheologice. În același timp, proiectul de cartografiere a cetăților otomane din Dobrogea a reprezentat un prim pas în abordarea acestui subiect și deschiderea de noi perspective în cunoașterea sistemului de fortificații realizat de otomani.

Structurile militare aveau la bază utilizarea grupurilor etnico-religioase locale pentru prestarea serviciilor militare și pot oferi date privind sistemul de fortificații realizat de otomani pe teritoriul Dobrogei.

Trupele de *acângii* și *derbengii* aveau principala misiune în asigurarea siguranței navigației și traficului pe brațul Sf. Gheorghe, în menținerea ordinii, supravegherea principalelor vaduri de traversare a Dunării-Isaccea (Noviodunum) și Tulcea (Vadul Iezilor sau Vadul Ismail)-, și a rutelor terestre¹²⁸. În sistemul militar otoman din Dobrogea pichetele de *derbengii* erau încartiruite la: Prislava, Ester, Cerna/*Yeni derbent*, Garvăn, Parcheș, *Yeni-Köy* (Mihail Kogălniceanu) și *Karasu* (Medgidia)¹²⁹. În urma studierii diverselor produse

¹²⁵ STĂNICĂ & DINU 2017, p. 185-187.

¹²⁶ Documentele cartografice consemnează pe promontoriul de la Eski-Kale o serie de elemente de fortificație utilizate în secolele XVIII-XIX.

¹²⁷ STĂNICĂ 2016a, p. 3-36; STĂNICĂ 2016b.

¹²⁸ STĂNICĂ 2004, p. 203; POPESCU 2013, p. 106-120; STĂNICĂ & STĂNICĂ 2016, p. 128.

¹²⁹ POPESCU 2013, p. 96.

cartografice realizate, pentru județul Tulcea, am reușit să identificăm posibile structuri la Grindu și Peceneaga (jud. Tulcea). În localitatea Ion Corvin (Cuzgun), a fost de asemenea, identificată și localizată o fortificație din perioada otomană.

Fortificațiile de tip palanca/tabie erau construite în puncte cheie de la frontieră sau de-a lungul principalelor drumuri. Rămâne ca documentele cartografice, sursele documentare din arhivele din Turcia și Rusia și cercetările arheologice să ofere date noi în studierea acestui subiect.

Spațiul urban

Așezările urbane otomane au suprapus în cea mai mare parte vechile *polis*-uri cu rădăcini în tradițiile medievale, bizantine sau greco-romane. Nu ne propunem să definim spațiul urban otoman din Dobrogea sau să facem comparație cu configurația standard a orașelor otomane din Balcani sau Anatolia.

În linii mari, așezările cu caracter urban din Dobrogea erau amplasate de-a lungul principalelor căi de comunicație (comerciale sau militare), fiind dispuse asemeni orașelor și cetăților antice, pe drumul Dunării, cel trans dobrogean și calea maritimă.

În anii 1991, 1993 și 1994 a fost investigată arheologic jumătatea nordică a terenului circumscris actualei curți a geamiei „Ali Gazi pașa” din Babadağ. În urma acestor intervenții, a fost identificat un edificiu monumental, care a cunoscut mai multe etape de utilizare, care se deosebesc prin tehnicile constructive. Edificiul a fost ridicat la începutul secolului al XVII-lea, fiindu-i atribuită funcționalitatea de han (caravanserai)¹³⁰ sau aparținând unei *medresé*¹³¹.

Fundațiile unor construcții au fost investigate în urma unor intervenții realizate în anii 2003¹³² și 2004¹³³ pe două proprietăți private, situate la vest de geamie.

Turbeaua (*türbes sau türbe mausoleum*) - mausoleul lui Sari Saltuk Baba - este una dintre cele mai vechi construcții aparținând arhitecturii islamice, reprezintă unul dintre monumentele de prim rang din Dobrogea. În anii 1997-1998 s-au desfășurat cercetări arheologice preventive la acest monument, în cadrul proiectului de restaurare. Săpăturile din jurul mausoleului au documentat construcții și amenajări, ziduri de piatră fasonată ale unor clădiri și pavaje mai vechi, constituind prima fază de funcționare a unui lăcaș de cult, cu siguranță o geamie. Stratigrafia înregistrată, corelată cu cercetările întreprinse la medreseaua de lângă geamia lui „Ali Gazi pașa”, atestă contemporaneitatea acestora și, totodată, distrugerea în cursul marii confruntări ruso-otomane din anii 1828-1829. Cel mai vechi nivel arheologic corespunde sfârșitului secolului al XV-lea, fiind dovada primelor amenajări urbane otomane din nordul Dobrogei¹³⁴. Un mic sondaj a fost realizat de un colectiv din cadrul Institutului de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea în anul 2006. În cursul lucrărilor de restaurare

¹³⁰ VASILIU 1996b, p. 208.

¹³¹ IOSIPESCU & IOSIPESCU 2004, p. 322.

¹³² Cercetări A. D. Stănică și F. Mihail.

¹³³ Cercetări S. C. Ailincăi.

¹³⁴ IOSIPESCU & IOSIPESCU 2004, p. 321-322.

a mausoleului a fost realizat un perete de sprijin, ocazie cu care au fost cercetate trei morminte de inhumatie¹³⁵.

La intersecția străzii Republicii cu Geamiei și Pavel Gheorghe, au fost surprinse resturile unor construcții în cadrul investițiilor pentru modernizare aducțiune apă și canalizare¹³⁶. În anul 2001, în Babadag, pe str. Republicii nr. 120, a fost realizată o cercetare de salvare, care a vizat un cuptor de olar¹³⁷.

Recent, în cadrul proiectului „Promovarea valorilor culturale prin restaurarea și conservarea punctului muzeal Casa Panaghia”, în anul 2020¹³⁸ a fost realizată o cercetare în curtea interioară a monumentului. Au fost înregistrate două niveluri de distrugere cu incendiere. Pigmentul de arsură, elementele de combustie, o nivelare cu materiale de construcție, sugerează două momente din istoria orașului. În primul nivel de distrugere, au fost înregistrate fragmente de olană și multă piatră de dimensiuni diferite. Al doilea nivel conține fragmente de cărămidă, piatră și două fragmente ceramice uzuale (cană sau ulcior), plus un fragment ceramic de ceașcă ce aparține speciei ceramice otomane.

Lucrările de consolidare la construcția casei, care au vizat zona subsolului, au evidențiat al doilea nivel de distrugere. Acest aspect a evidențiat o nivelare realizată la finalul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Multe fragmente de cărămidă, olane, piatră, bucăți de mortar, pământ galben și negru cu tentă cenușie, granulos, pigment de arsură au fost evacuate din subsolul casei.

Cercetările arheologice întreprinse la Babadag în curtea geamiei „Ali Gazi pașa” și turbeaua lui Sari Saltuk oferă date limitate în ceea ce privește evoluția urbanisticii medievale și premoderne din Dobrogea.

Au mai fost realizate cercetări arheologice punctuale la: Dăeni, Măcin, Topolog, Tulcea, Isaccea, Hârșova, Târgușor-Ester și Mangalia.

Cercetările de la Isaccea, realizate în anii 1997, 2011, 2013-2016, 2021-2022, au documentat fundațiile unor construcții, fragmente aparținând unor monumente funerare din marmură, elemente componente ale sistemelor de aducțiune apă, atelier de olar, dar și zidurile cetății otomane. Au fost localizate în intravilanul orașului două nuclee cimiteriale: unul în zona străzilor Dobrogeanu Gherea, 24 ianuarie și Crinului, care avea legătură cu necropola din jurul geamiei lui Osman al II, localizată pe str. Dobrogeanu Gherea, nr 4-6; al doilea cimitir a fost identificat în anul 2011 când se efectuau săpături pentru realizarea fundațiilor celor două blocuri ANL de pe str. Mihai Eminescu, care a fost confirmat de cercetări arheologice preventive pe aceeași stradă, completate de descoperirile de pe str. Eroilor. În anul 2021, au demarat cercetările arheologice preventive în interiorul geamiei Mahmud Yazîcî, care au oferit date importante privind monumentul de cult.

---

¹³⁵ Cercetare realizată în 7 septembrie 2006 de colegul S. C. Ailincăi, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru informații.

¹³⁶ Cercetări realizate în anul 2014, A. D. Stănică.

¹³⁷ Cercetare realizată în anul 2004, G. Jugănaru.

¹³⁸ Cercetări A. D. Stănică.

Descoperirea zidurilor fortificației otomane de la Isaccea a ridicat problema cetăților construite sau reparate de otomani pe teritoriul Dobrogei, care a fost abordată în cadrul proiectului menționat mai sus.

Pentru Tulcea avem parte de o situație mai aparte. Extinderea orașului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, precum și lucrările de sistematizare din perioadă comunistă au afectat în mare parte contextele perioadei otomane. Totuși, o serie de date au putut fi consemnate de cercetarea arheologică pe teritoriul orașului, care a evidențiat o locuire intensă, un bogat material arheologic pentru perioada cuprinsă între secolele XIV-XIX, dar și câteva nuclee cimiteriale¹³⁹. De mare ajutor în a înțelege evoluția orașului sunt sursele documentare otomane. Documentele cartografice, ne sunt de mare folos în localizarea exactă a fortificațiilor, a clădirilor administrative sau organizarea pe mahalale.

La Măcin investigațiile arheologice au oferit puține date, dar avem din această zonă un număr apreciabil de obiecte aflate în colecția Muzeului de Istorie și Arheologie Tulcea. Intervenția realizată în anul 2019 în curtea geamiei Mestan Aga a prilejuit cercetarea a două morminte de înhumăție, care aparțineau cimitirului musulman din jurul lăcașului de cult.

Cercetările arheologice desfășurate la Ester în intervalul 1980-2001 au identificat mai multe locuințe, o biserică, dar și câteva zeci de morminte¹⁴⁰.

Începând cu anul 1981, se realizează săpături arheologice, pe promontoriul de sud al localității Vadu, fiind identificate fundațiile de piatră aparținând cetății Karaharman. Cetatea avea o formă patrulateră, cu turnuri circulare la fiecare colț, având analogii în vechea fortificație de la Cetatea Albă sau Chilia. La adăpostul zidurilor de incintă au fost descoperite fundațiile caselor utilizate de membrii garnizoanei¹⁴¹.

Cele mai consistente săpături arheologice în mediul urban, care atesta intensă locuire din perioada otomană, s-au desfășurat la Hârșova. Cercetările dintre anii 2000 și 2007 din sectorul „incinte vest” au condus la descoperirea a „mai multe resturi de ziduri”, care atestă intervenții și refaceri din secolele XVIII-XIX¹⁴². O serie de cercetări arheologice preventive au adus clarificări privind „incinta mare”, fiind identificat un bastion, elemente aparținând porții de intrare de pe latura de nord și incinta de pe latura de vest¹⁴³.

Așezările cu caracter urban din Dobrogea secolelor XV-XIX erau dispuse pe principalele rute de comunicație, comerciale și militare, respectiv calea maritimă, cea dunăreană, precum și calea centrală.

Valorificarea surselor documentare ne oferă imaginea unui oraș cu trăsături specifice orașelor balcanice, în care „moscheea se dovedește a fi omniprezentă”, ca pilon central al orașului, fiind acompaniată de *medrese*, *imarathane*, *hammam*,

---

¹³⁹ STĂNICĂ & STĂNICĂ 2016, p. 117-123.

¹⁴⁰ CUSTUREA 1997, p. 32-33; CUSTUREA 2013, p. 81-104.

¹⁴¹ IOSIPESCU 2008, p. 120; MOTOTOLEA 2016, p. 178.

¹⁴² NICOLAE 2016, p. 64; NICOLAE 2015, fig. 1.

¹⁴³ NICOLAE 2016, p. 64-65.

așezăminte de îngrijire medicală, școala, instituțiile administrative, fântânile (*çeșme*), caravanseraiul, bazarul, vama, totul fixat în mahalale¹⁴⁴.

Spațiul rural

La nivel documentar, registrele și documentele otomane oferă conturul complet al primei organizări administrative otomane și aduc prima mențiune consistentă a localităților din Dobrogea. Tezaurul toponimic alcătuit pe baza surselor documentare turcești, poate reprezenta un punct de plecare în abordarea spațiului rural din perspectiva documentară. Localități a căror vechime se considera că începe în secolul al XIX-lea își dezvăluie vechimea apreciabilă, le întâlnim în secolul al XVI-lea în registrele otomane¹⁴⁵.

Cartografierea așezărilor și studierea nomenclaturii reprezintă la rândul lor un deziderat, care poate fi suplinit de arheologi prin identificarea în teren a așezărilor rurale din epocă otomană.

Peisajul rural otoman a fost abordat în cadrul proiectului româno-polon "*Central Dobruđja-Landscape Changes and Human-Environment Interactions from Neolithic to Middle Ages (2014-2016)*", desfășurat pe Valea Casimcei. Pe malul stâng al Casimcei, în punctul Dealul Pazvant, a fost cercetată o așezare rurală de epocă otomană și necropola acesteia¹⁴⁶.

Cercetările arheologice preventive de la Enisala, punctele Palancă și Cetate (zona parării), au documentat complexe de locuire și gropi menajere, care pe baza materialului ceramic se datează în secolele XV-XVI. Datarea radiocarbon (C14) a materialului lemnos, provenit din locuințele incendiate, indică mijlocul secolului al XV-lea, ca moment al dispariției așezării rurale din punctul Palanca¹⁴⁷. Locuitorii se mută în vecinătate, în teritoriul satului actual, dovadă fiind cimitirul din punctul La Biserică¹⁴⁸, dar și descoperirea unui mare tezaur monetar din secolul al XVIII-lea¹⁴⁹.

Pentru nordul Dobrogei, colectivul Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, în cadrul proiectului de realizare al Repertoriului Arheologic al județului Tulcea, a identificat și cartat, un număr apreciabil de situri, posibile așezări rurale din perioada otomană (secolele XV-XIX).

Studierea aspectului demografic, pornind de la sursele documentare și cu aportul arheologiei, ar permite conturarea unui „remarcabil dinamism rural”, baza societății din perioada otomană.

Necropole/Cimitire

Cimitirele atribuite perioadei cuprinsă între secolele XV-XIX au beneficiat de o mai mare atenție, având în vedere numărul mare de descoperiri. Astfel,

---

¹⁴⁴ MOTOTOLEA 2016, p. 172; ȘERBAN & ȘERBAN 1977, p. 273, n. 17.

¹⁴⁵ POPESCU 2015, p. 85-112.

¹⁴⁶ VOINEA *et alii* 2015; VOINEA, SZMONIEWSKI & MOTOTOLEA 2016.

¹⁴⁷ STANC & STĂNICĂ 2019.

¹⁴⁸ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984, p. 339-362; STĂNICĂ *et alii* 2005-2006, p. 319-321.

¹⁴⁹ Informație A. Vilcu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

necropole creștine aparținând populației locale au fost cercetate la: Tulcea¹⁵⁰, Isaccea¹⁵¹, Luncavița¹⁵², Niculițel¹⁵³, Enisala¹⁵⁴, Sarichioi¹⁵⁵, Babadag¹⁵⁶, Nufăru¹⁵⁷, Hârșova¹⁵⁸, Mangalia¹⁵⁹ și Cheia-Pazvant¹⁶⁰.

La Mangalia, în anii 2003 și 2007, au fost investigate 336 de morminte musulmane, reprezentând cea mai importantă cercetare de acest gen din Dobrogea. Ritul funerar utilizat este exclusiv inhumarea în morminte cu firidă laterală pe latura de SE a gropii, o tradiție de origine semită¹⁶¹. După realizarea firidei, defunctul era introdus în interiorul acesteia, învelit doar în giulgiu, iar firida era blocată cu scânduri, fixate cu ajutorul cuielor metalice. Prezența cuielor a determinat mulți cercetători să considere că au existat sicrie la mormintele cercetate, o „greșeală” care o întâlnim și în rapoartele arheologice ce menționează prezența cuielor pe o singură parte. Orientarea mormintelor este sud-vest-nord-est, cu capul spre sud-vest, adică spre Mecca, orașul sfânt al musulmanilor. Poziția brațelor și picioarelor poate să fie diferită, datorită plasării în firida laterală. Situații similare se întâlnesc în Dobrogea, iar aprofundarea subiectului ne-a determinat să acordăm atenție acestor înmormântări și să reconsiderăm unele descoperiri mai vechi.

Astfel, o serie de descoperiri funerare realizate la Nufăru pot fi reconsiderate și datate în epoca otomană¹⁶².

La aceste descoperiri se adaugă în anul 2019 o cercetare arheologică preventivă din curtea geamiei Mestan Aga, ocazie care ne-a prilejuit investigarea a două morminte din cimitirul existent în vecinătatea lăcașului de cult¹⁶³.

Pentru județul Tulcea, am inițiat o inventariere a zonelor unde sunt atestate cimitire musulmane. Cimitire musulmane au fost localizate și delimitate la: Mahmudia, Murighiol, Isaccea, Babadag, Măcin, Tulcea, Sulina, Balabancea¹⁶⁴, Colina (Carabil), General Praporgescu (Iaila), Luminița (Urumbel), Greci, Războieni, Ciucurova, Fântâna Oilor (Coium Punar)¹⁶⁵, Fântâna Mare

---

¹⁵⁰ STĂNICĂ & STĂNICĂ 2016, p. 119.

¹⁵¹ VASILIU 1995; cercetări A. D. Stănică 2020.

¹⁵² MICU *et alii* 2008, p. 331-338.

¹⁵³ BĂTRÂNA & BĂTRÂNA 1977, p. 531-552.

¹⁵⁴ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984, p. 339-362; STĂNICĂ *et alii* 2005-200, p. 317-330.

¹⁵⁵ LUNGU & MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1995, p. 339-362.

¹⁵⁶ Cercetări S. C. Ailincăi.

¹⁵⁷ DAMIAN *et alii* 2007-2008, p. 308-309.

¹⁵⁸ NICOLAE 2016, p. 49-84.

¹⁵⁹ CONSTANTIN *et alii* 2007, p. 241-296.

¹⁶⁰ VOINEA *et alii* 2015, p. 509-529; VOINEA, SZMONIEWSKI & MOTOTOLEA 2016, p. 155-200.

¹⁶¹ CONSTANTIN *et alii* 2007, p. 241-296.

¹⁶² DAMIAN *et alii* 2007-2008, p. 308-309.

¹⁶³ Cercetări 2019, A. D. Stănică.

¹⁶⁴ CAZACIOC 2016, p. 273-282.

¹⁶⁵ Localnicii menționează existența unei geamii în zona cimitirului identificat de noi.

(Başpunar), Cerna, Cârjelari¹⁶⁶, General Dragalina (Omurlari) și Ardealu (Hasanlar). Ultimile două localități menționate reprezintă sate dispărute.

O aprofundare a studierii spațiului cimiterial, cu abordare interdisciplinară, cu accent pe caracterul antropologic al populației din regiune, poate aduce noi date cu privire la aspectul demografic al spațiului dintre Dunăre și Mare în secolele XV-XIX. În același timp, pot fi surprinse elemente ale variabilității individuale/populaționale și moștenirii genetice, precum și o serie de componente ale stresului ocupațional/biomecanic sau aspecte legate de starea de sănătate a acestor populații.

Consumul de ceramică

„Deși este primul teritoriu românesc care vine în contact cu lumea musulmană, și implicit, cu amestecul cultural al Imperiului Otoman, Dobrogea nu excelează în această privință”¹⁶⁷. Această remarcă reflectă stadiul cercetării pentru diferitele categorii de materiale arheologice, atribuite epocii otomane.

Introducerea cafelei, folosirea tutunului și a instrumentelor de fumat (pipele), reprezintă modalități prin care modelele de consum au ajutat și transformat comportamentele sociale și economice. Acest aspect al „viciilor” este pe deplin reflectat în cultura materială din Dobrogea în secolele XV-XIX.

Cercetarea arheologică oferă o bogată „documentație” care poate fi utilizată pentru a examina comportamentele economice ale comunității locale în perioada otomană. Mai mult decât un studiu al „cioburilor” sau o istorie plină de detalii precise, arheologia oferă fereastra prin care intri în viața celor care locuiau în orașe sau în sate, printr-o examinare a tipurilor de bunuri pe care le-au consumat și utilizarea acestora. Totodată, pot fi reevaluate relațiile între comunitățile locale și schimburile economice în care erau antrenate la nivel local, regional sau global.

Dincolo de punerea în valoare a izvoarelor documentare în ultima jumătate de secol, aria cercetărilor privind epoca otomană și moștenirea ei în România a cuprins și studiul ceramicii, cu un început timid făcut de cercetătoarea C. Nicolescu¹⁶⁸, iar în ultimul deceniu prin eforturile susținute ale N. Dinu¹⁶⁹ și contribuțiile recente ale A. Gașpar.

Prezența ceramicii de factură otomană în Dobrogea, fiind un subiect abordat rareori în cadrul studiilor arheologice, poate oferi o imagine asupra comportamentului economic al populației din regiune. Subiectul naște multe întrebări, fiind făcut un prim pas în realizarea de observații privind ceramică otomană din Dobrogea (secolele XV-XIX).

Un prim impuls în abordarea culturii materiale otomane este reprezentat de studiul pipelor de la Babadag. Articolul publicat în 2007, de trei cercetători din

---

¹⁶⁶ Localnicii ne-au semnalat existența unui cimitir aparținând unei comunități de cerchezi.

¹⁶⁷ DINU 2016, p. 105-106.

¹⁶⁸ NICOLESCU 1967a, p. 245-251; NICOLESCU 1967b, p. 287-308.

¹⁶⁹ DINU 2004, p. 191-218; DINU 2006, p. 167-169; DINU 2008, p. 100-103; BATARIUC & DINU 2008, p. 755-768; DINU 2009, p. 323-345; BATARIUC & DINU 2009, p. 421-424; DINU 2010, p. 303-320; DINU 2011, p. 140-159; BATARIUC & DINU 2013, p. 411-416; TĂNASE & DINU 2015, p. 69-95; DRAȘOVEAN *et alii* 2007, p. 127-141.

cadrul Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, a reprezentat un imbold în analizarea acestei categorii de materiale, fiind publicate ulterior o serie de artefacte aflate în colecțiile muzeelor din România¹⁷⁰.

În ceea ce privește ceramica, cunoscută sub denumirea generic de „ceramică otomană”, descoperirile din Dobrogea nu sunt numeroase. Ceramica de Milet sau cea produsă în centrele de la Iznik, Kutahya și Çanakkale este prezentă în descoperiri la Tulcea¹⁷¹, Enisala, Hârșova, Vadu, Babadag, Târgușor-Ester, Vadu-Ghiaurchioi¹⁷², Isaccea, Isaccea-Noviodunum¹⁷³. Cercetările arheologice de teren au furnizat rezultate remarcabile, fiind semnalată prezența acestei categorii ceramice la: Ardealul¹⁷⁴, Telița și Cataloi¹⁷⁵.

Ceramica reprezintă elementul material cu cea mai mare frecvență în descoperirile arheologice din Dobrogea. Din păcate, nu există o preocupare pentru studiul ceramicii uzuale, iar de o documentare a categoriilor de produse, preferințe pentru anumite forme, particularități ale decorului, ponderea în volumul schimburilor comerciale și circulația acestora nu se poate vorbi în stadiul actual al cercetării.

Ceramica uzuală descoperită în Dobrogea avea diferite întrebuințări: pentru preparat hrana, pentru servit, pentru transportul și păstratul alimentelor sau caracter strict decorativ.

Deseori, cercetarea arheologică oferă imaginea unui comerț foarte intens, în care regăsim împreună ceramica otomană, maiolică, spaniolă, porțelan chinezesc și produse ale atelierelor central și vest europene. Această observație, evidențiază intensele schimburi economice și consumul de ceramică atât în mediul urban, cât și în cel rural. Subiectul este unul generos, iar abordarea în viitor poate genera multiple direcții de interpretare.

Examinarea datelor oferite de cercetarea arheologică, poate genera multe întrebări, privind produsele din ceramică, precum gusturile și preferințele consumatorilor, existența unei piețe dinamice, tendințele sociale și economice care caracterizează o anumită perioadă, înțelegerea modelelor de producție și influențele culturale, schimburile economice cu alte regiuni etc. Totodată, importurile ceramicii din caolin ca atribut al luxului necesită o coroborare cu ceramica uzuală de factură locală sau balcanică pentru a identifica utilitatea și categoriile de produse preferate de locuitorii din Dobrogea otomană.

Această temă, reprezintă unul din multiplele subiecte ridicate de perioada otomană din Dobrogea, în ceea ce privește o anumită categorie de materiale arheologice.

Cercetarea arheologică începe să ofere informații importante asupra modului în care se desfășura distribuția și consumul de ceramică în perioada otomană.

---

¹⁷⁰ COSTEA, STĂNICĂ & IGNAT 2007, p. 335-362.

¹⁷¹ STĂNICĂ & STĂNICĂ 2016, p. 122.

¹⁷² DINU 2016, p. 105-111.

¹⁷³ STĂNICĂ & DINU 2018, p. 185-200.

¹⁷⁴ Satul este astăzi dispărut.

¹⁷⁵ Cercetări inedite efectuate de A D. Stănică.

Circulația monetară

Studierea materialului numismatic, aspectul cel mai important al cunoașterii moștenirii otomane a înregistrat progrese importante în ultimele decenii, atât prin publicarea descoperirilor monetare, cât și prin analiza problemelor pe care le ridică.

Perioada interbelică inaugurează un început timid în studiul numismaticii otomane, care după deceniul cinci al secolului al XX-lea a devenit o preocupare a cercetătorilor, căpătând o amploare tot mai mare.

Circulația monetară a fost analizată, prin publicarea unor valoroase contribuții asupra problemei, de G. Simion, M. Maxim, E. Nicolae, G. Custurea, A. M. Velter, A. Vertan, A. Vîlcu și I. Costea¹⁷⁶. Analiza circulației monetare în spațiul istoric dintre Dunăre și Mare oferă concluzii interesante despre structura acesteia pe categorii de monede, ponderea acestora în tezaure etc.

În repertoriul descoperirilor numismatice otomane sunt inventariate un număr de 54 de localități cu descoperiri izolate în număr de 1200 de monede din aur, argint și aramă și înregistrate 41 de tezaure și depozite monetare¹⁷⁷.

Valorificarea și introducerea în circuitul științific a materialului numismatic otoman, prezent în număr mare în colecțiile muzeale și în cadrul descoperirilor arheologice, poate aduce noi informații legate de circulația monetară și de dinamica schimburilor economice în secolele XV-XIX în provincia pontodunăreană.

Concluzii

Preocupările pentru abordarea arheologică a acestei perioade sunt la început de drum, în ultimii ani constatându-se o creștere a numărului de studii care valorifică cercetări mai noi sau mai vechi.

Pentru perioada otomană, cu precădere în domeniul arheologiei, o abordare eficientă în viitoare proiecte, impune metode moderne, cu cercetări inter și pluridisciplinare, care și-au făcut un loc din ce în ce mai important în cadrul studiilor arheologice în decursul ultimilor ani.

Sinteza informațiilor privind trecutul regiunii aflată sub controlul otoman, care nu sunt foarte generoase, oferă un tablou incomplet. Abordarea responsabilă a componentei otomane poate contribui la o înțelegere pe termen lung a evoluției spațiului dobrogean sub multiplele sale aspecte după secolul al XV-lea. Datele importante privind structurile de habitat, necropole, monumente religioase, cetăți, precum și anumite categorii de artefacte, furnizate de cercetările arheologice, reprezintă imaginea unei perioade importante privind Dobrogea otomană.

---

¹⁷⁶ SIMION 1971; CUSTUREA 1978; CUSTUREA 1979a; CUSTUREA 1979b; CUSTUREA 1980; CUSTUREA 1982; VERTAN & CUSTUREA 1984; BLASKO & NICOLAE 1983-1985; VERTAN & CUSTUREA 1986; CUSTUREA 1987; CUSTUREA 1990; MAXIM & NICOLAE 1991; CUSTUREA & CUSTUREA 1986-1991; NICOLAE & DONOIU 1986-1991; MAXIM 1996; VERTAN & CUSTUREA 1995-1996; CUSTUREA 1997; VERTAN & CUSTUREA 1998; VERTAN & CUSTUREA 1999; VELTER 2000; VÎLCU 2004; VELTER 2007; VÎLCU 2009; CUSTUREA 2013; COSTEA 2014; VÎLCU 2016.

¹⁷⁷ CUSTUREA 2013, p. 85.

Pentru un spațiu care a fost sub administrație otomană timp de patru secole, se poate vorbi de arheologie otomană, care pusă în acord cu sursele documentare, poate reduce din decalajul informațional atunci când dorim să aprofundăm istoria Dobrogei.

BIBLIOGRAFIE

AKGÜNDÜZ 1994 – A. Akgündüz, *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukuki tahlilleri*, VI, Istanbul, 1994.

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1971 – M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Pescuitul în Delta Dunării în vremea stăpînirii otomane*, Peuce 2 (1971), p. 267-282.

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1973 – M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Aspecte ale vieții economice din orașele și târgurile Dobrogei sub stăpînire otomană, sec. XV-XVII*, Studii 26/1 (1973), p. 33-40.

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1977 – M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Date asupra cetății și orașului Chilie sub stăpînire otomană (sec. XV-XVII)*, Peuce 6 (1977), p. 259-269.

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 1994 – M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Sur l'administration des villes de Dobroudja sous la domination ottomane (XVe-XVIIIe siècles)*, RÉSEE 32/3-4 (1994), p. 249-257.

ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU 2006 – M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Seldjoudes, Ottomans et l'espace roumain*, publié par C. Feneșan, Istanbul, 2006.

ANDREESCU 1998 – Șt. Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula)*, București, 1998.

BATARIUC & DINU 2008 – P. V. Batariuc, N. Dinu, *Vase de tip Miletus descoperite la Suceava, strada Dragoș Vodă*, în: I. Cîndea, D. Țeicu (eds.), *Români în Europa Medievală*, Brăila, 2008, p. 755-767.

BATARIUC & DINU 2009 – P. V. Batariuc, N. Dinu, *Islamic Water Filter Jug Found in the Romstorfer Collection in Suceava*, Peuce s. n. 7 (2009), p. 421-424.

BATARIUC & DINU 2013 – P. V. Batariuc, N. Dinu, *O descoperire uitată de la Suceava. Un ou din ceramic de Kütahia*, Apulum 50 (2013), p. 411-417.

BĂLĂȘESCU et alii 2011 – A. Bălășescu, I. Vizauer, A. Zazzo, C. Micu, *Notă asupra descoperirii unor resturi de cămilă în Dobrogea (Agighiol, jud. Tulcea)*, Peuce s. n. 9 (2011), p. 575-584.

BĂTRÂNA & BĂTRÂNA 1977 – L. Bătrâna, A. Bătrâna, *Contribuții la cunoașterea arhitecturii medievale din Dobrogea: biserica Sf. Atanasie din Niculițel (jud. Tulcea)*, SCIVA 28/4 (1977), p. 531-552.

BELDICEANU 1968 – N. Beldiceanu, *Kilia et Cetatea-Albă à travers les documents ottomans*, REI 36/2 (1968), p. 215-262.

BELDICEANU & BELDICEANU-STEINHERR 1964 – N. Beldiceanu, I. Beldiceanu-Steinherr, *Actes du règne de Selim Ier concernant quelques échelles danubiennes, de Valachie, de Bulgarie et de Dobroudja*, Südost-Forschungen 33 (1964), p. 91-115.

BERINDEI & VEINSTEIN 1981 – M. Berindei, G. Veinstein, *Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman, 1570*, CMRS 22/2-3 (1981), p. 251-328.

CAZACIOC 2016 – T. Cazacioc, *Pietrele funerare din Balabancaea, mărturie despre musulmanii kâzâlbași din Anatolia*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Plopeanu, (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului "Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice"*, Tulcea, 20-22 octombrie 2016, Iași, 2016, p. 273-282.

Călători străini 2 – M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (eds.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. 2, București, 1970.

Călători străini 5 – M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (eds.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. 5, București, 1973.

Călători străini 6 – M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M. Ali Mehmed (eds.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. 6, București, 1976.

Călători străini 10 – M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (eds.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. 10/2, București, 2001.

CHIPER 1987 – M. Chiper, *Dan al II-lea, domn până la Marea cea Mare. Tradiție și realitate*, RRH 40/3 (1987), p. 960-980.

CIOBANU 1978 – R. S. Ciobanu (Vergatti), *Lupta domnilor Tarii Românești-de la Mihai până la Vlad Țepeș-pentru apărarea unității cu Dobrogea*, Muzeul Național 4 (1978), p. 87-90.

CIOCÎLTAN 1982 – V. Ciocîltan, *Competiția pentru controlul Dunării inferioare, 1412-1420*, RdI 35/10-11 (1982), p. 1191-1203.

CIOCÎLTAN 1985 – V. Ciocîltan, *Poarta osmană și gurile Dunării în secolul al XV-lea*, RdI 38/11 (1985), p. 1054-1074.

COMAN 2005 – M. Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (sec. XIV-XVI)*, București, 2005.

COMȘA 1952 – E. Comșa, *Săpături arheologice la Luncavița*, MCA 8 (1952), p. 221-225.

COMAN & YENIKALE 2015 – V. Coman, A. Yenikale, *Dobrogea în izvoare cartografice otomane: (sec. XVI-XIX)*, București, 2015.

CONSTANTIN et alii 2007 – R. Constantin, L. Radu, M. Ionescu, N. Alexandru, *Mangalia. Cercetări arheologice de salvare*, Peuce s. n. 5 (2007), p. 241-296.

COSTEA, STĂNICĂ & IGNAT 2007 – I. Costea, A. Stănică, A. Ignat, *Pipele de lut descoperite la Babadag*, Peuce s. n. 5 (2007), p. 335-362.

COSTEA 2013 – I. Costea, *Pipe de lut cu inscripții și mărci din colecția I.C.E.M. Tulcea*, Peuce s. n. 11 (2013), p. 255-29.

COSTEA 2014 – I. Costea, *Monede otomane din aur din colecția a ICEM Tulcea*, în: A. D. Stănică, C. L. Micu (eds.), *Istro-Pontica 2. Studii și Comunicări de Istorie a Dobrogei. Actele Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice "Istro-Pontica. Tulcea-505 ani de la prima atestare documentară"*, Tulcea, 28-30 septembrie 2011, Brăila, 2014, p. 33-43.

CUSTUREA 1978 – G. Custurea, *Tezaurul monetar de la Cernavodă (sec. XVII-XVIII)*, Pontica 11 (1978), p. 253-261.

CUSTUREA 1979a – G. Custurea, *Tezaurul monetar de la Enisala (sec. XV-XVII)*, Crisia 8 (1979), p. 245-256.

CUSTUREA 1979b – G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (I)*, Pontica 12 (1979), p. 227-246.

CUSTUREA 1980 – G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (II)*, Pontica 13 (1980), p. 347-366.

CUSTUREA 1982 – G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (IV)*, Pontica 15 (1982), p. 275-292.

CUSTUREA 1983 – G. Custurea, *Cercetările arheologice din necropola așezării medievale Ester - Târgușor*, MCA 14 (1983), p. 300-304.

CUSTUREA 1986 – G. Custurea, *Sondașul arheologic de salvare de la Ester (jud. Constanta)*, MCA 16 (1986), p. 545-550.

CUSTUREA 1987 – G. Custurea, *Data noi privind circulația monetară în Dobrogea medievală*, Pontica 20 (1987), p. 237-254.

CUSTUREA 1990 – G. Custurea, *Un tezaur monetar descoperit la Hârșova (sec. XV-XVII)*, Peuce 10 (1990), p. 255-258.

CUSTUREA 1997 – G. Custurea, *Ester-Târgușor, jud. Constanta*, CCAR. Campaniile 1983-1992 (1997), p. 32-33.

CUSTUREA 1999 – G. Custurea, *Târgușor - Vatra orașului medieval Ester*, CCAR. Campania 1999 (1999), p. 150.

CUSTUREA 2000 – G. Custurea, *Descoperirile monetare de la Ester*, în: M. Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, Fl. Topoleanu (eds.), *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare 1950-2000. Omagiu lui Simion Gavrilă la 45 de ani de activitate: 1955-2000*, Tulcea, 2000, p. 581-588.

CUSTUREA 2013 – G. Custurea, *Circulația monedei otomane în Dobrogea. Repertoriu numismatic*, în: T. Gemil, G. Custurea, D. R. Cornea (eds.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Lucrările Simpozionului internațional, Constanța, 24-25 septembrie 2013, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, București, 2013, p. 81-104.

CUSTUREA & ANDREI 2016 – G. Custurea, A. Andrei, *Osmanistica în România – reperi bibliografice*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Plopeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice, Tulcea, 20-22 octombrie 2016*, Iași, 2016, p. 359-374.

CUSTUREA & CUSTUREA 1986-1991 – I. Custurea, G. Custurea, *Aspecte ale circulației monetare în Dobrogea în secolele XV-XVIII*, BSNR, 80-85/134-139 (1986-1991), 1992, p. 161-174.

DAMIAN et alii 2007-2008 – O. Damian, Gh. Mănuclu-Adameșteanu, M. Vasile, A. Stănică, A. Bănăseanu, A. Samson, G. Vasile, *Descoperiri funerare în situl arheologic de la Nufăru, jud. Tulcea*, Cercetări Arheologice 14-15 (2007-2008), p. 305-392.

DAMIAN et alii 2012 – O. Damian, M. Vasile, A. Samson, D. Ene, A. Stănică, *Cercetări arheologice preventive la Nufaru, jud. Tulcea (II)*, MCA s. n. 8 (2012), p. 177-208.

DECEI 1978a – A. Decei, *Expediția lui Mircea cel Bătrân împotriva acîngiilor de la Kariovasi (1393)*, în: A. Decei (ed.), *Relații româno-orientale. Culegere de Studii*, București, 1978, p. 140-155.

DECEI 1978b – A. Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, București, 1978.

DIMITROV et alii 1988 – S. Dimitrov Strașimir, N. Jecev, V. Tonev, *Istoria na Dobrudja*, 3, Sofia, 1988.

DINU 2004 – N. Dinu, *Ceramica otomană din sec. XVI-XVIII descoperită în Brăila (II)*, Istros 11 (2004), p. 193-217.

DINU 2006 – N. Dinu, *Ceramica de tip Milet descoperită la Brăila*, ArhMold 29 (2006), p. 167-169.

DINU 2009 – N. Dinu, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, Pontica 42 (2009), p. 323-345.

DINU 2010 – N. Dinu, *Ceramica otomană descoperită în Dobrogea*, Pontica 43 (2010), p. 303-320.

DINU 2011 – N. Dinu, *Ceramica otomană descoperită în București (2007-2009)*, în: Gh. Mănuclu-Adameșteanu (ed.), *O jumătate de veac în slujba istoriei Bucureștilor. Omagiu profesorului Panait Ion Panait la 80 de ani*, București, 2011, p. 140-159.

DINU 2016 – N. Dinu, *Observații privind ceramica otomană din Dobrogea (secolele XV-XIX)*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, E. Plopeanu, D. Stănică (eds.) *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice*, Iași, 2016, p. 105-111.

DRAȘOVEAN et alii 2007 – F. Drașovean, C. Feneșan, A. Flutur, A. Szenmiklosi, G. El Susi, Z. Kopeczny, H. M-Kiss, R. Șeptilici, N. Dinu, *Timișoara în amurgul evului mediu. Rezultatele cercetărilor arheologice preventive din centrul istoric*, Timișoara, 2007, p. 127-141.

DRH-B, I – *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între Țările Române*, 1 (1222-1456), București, 1968.

ERCAN 2019 – H. F. Ercan, *Sanat Disiplinlerinde Bir İmge: Kapı Anahtarları*, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 42 (2019), p. 210-230.

GEMIL 1980 – T. Gemil, *Considerații privind aspectul demografic al zonei centrale a Dobrogei la sfârșitul sec. XVIII*, în: *Comunicări de istorie a Dobrogei*, Constanța, 1980, p. 64-74.

GEMIL 1983a – T. Gemil, *Documents concernant le wakf d'Isaccea*, Studia et Acta Orientalia 11 (1983), p. 71-77.

GEMIL 1983b – T. Gemil, *Cercetări privind situația socio-economică și demografică a zonei moldavo-dobrogeane în sec. XVII*, Muzeul Național 7 (1983), p. 163-176.

- GEMIL 1991 – T. Gemil, *Sistemul financiar otoman*, Revista Arhivelor 1 (1990), p. 18-30.
- GEMIL 1991 – T. Gemil, *Români și otomani în secolele XIV-XVI*, București, 1991.
- GEMIL 1993 – T. Gemil, *Document turco-osman privind construirea farului de la Sulina (1745)*, în: S. Lascu, C. Vitanos (eds.), *Colegiul Pedagogic „Constantin Brătescu”. Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, Constanța, 1993, p. 238-242.
- GEMIL 2000 – T. Gemil, *Vakıfuri otomane fondate pe teritoriul României*, în: T. Teoteoi, B. C. Murgescu, Ș. Solcan (eds.), *Fațetele istoriei. Existente, identități, dinamic. Omagiu Academicianului Ștefan Ștefănescu*, București, 2000.
- GEMIL 2004 – T. Gemil, *Regimul timariot și aplicarea lui în ținuturile istorice românești administrate de Poarta Otomană*, Constanța, 2004.
- GENÇ 2019 – U. Genç, *Askeri müze koleksiyonundaki kale anahtarları*, în: Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri 6 (2019), p. 62-73.
- GENÇ & BILIRGEN 2013 – U. Genç, E. Bilirgen, *Topkapı Sarayı Hazinesindeki Kale, Anahtarları*, Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı 6 (2013), p. 202-217.
- GHIAȚĂ 1974 – A. Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în: E. Stănescu (ed.), *Studii istorice sud-est europene*, I, București, 1974, p. 43-126.
- GHIAȚĂ 1975-1976 – A. Ghiață, *Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea în secolele XV-XIX*, Memoriile secției de științe istorice, s. IV/I (1975-1976), p. 71-105.
- GHIAȚĂ 1980 – A. Ghiață, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, Memoriile secției de științe istorice 4/5 (1980), p. 29-61.
- GHIAȚĂ 1980 – A. Ghiață, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, Memoriile secției de științe istorice 4/V (1980) p. 21-61.
- GÜMÜŞ 2016 – Ş. Ö. Gümüș, *Sünne boğazi'nda seyrüsefer gü venliği ve kule-I fener vakf*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi 31/4 (2016), p. 35-52.
- GUBOGLU 1966 – M. Guboglu, *Cronici turcești privind Țările Române, Extrase I, Sec. XV-XVII*, București, 1966.
- GUBOGLU 1974 – M. Guboglu, *Cronici turcești privind Țările Române, Extrase II, Sec. XVII-început sec. XVIII*, București, 1974.
- HAMED-TROYANSKY 2018 – V. Hamed-Troyansky, *Imperial Refuge: Resettlement of Muslims from Russia in the Ottoman Empire, 1860–1914*, Ph.D. dissertation, Stanford University, 2018.
- HÓVÁRI 1981 – J. Hóvári, *Az 1515-17. évi Tulcsqi torok vamnaplo*, Torténelmi Szemle 3 (1981), p. 430-449.
- HÓVÁRI 1984 – J. Hóvári, *Customs register of Tulça (Tulcea), 1515-1517*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 38/1-2 (1984), p. 115-141.
- IONAȘCU, BĂRBULESCU & GHEORGHE 1971 – I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971.
- INALCIK 1960 – H. Inalcik, *Bursa and the commerce of the Levant*, JESHO 3 (1960), p. 131-147.
- INALCIK 1995 – H. Inalcik, *Sources and studies on the Ottoman Black Sea, I, The customs register of Caffa, 1487-1490*, Harvard, 1995.
- INALCIK 1996 – H. Inalcik, *Imperiul Otoman, Epoca Clasică (1300-1600)*, București, 1996.
- INALCIK & QUATAERT 1994 – H. Inalcik, D. Quataert (eds.), *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Cambridge, 1994.
- IORGA 1899 – N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, 1899.
- IORGA 1913 – N. Iorga, *Chestiunea Dunării. Istorie a Europei răsăritene în legătură cu această chestie*, Vălenii de Munte, 1913.
- IORGA 1936 – N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. 10, București, 1936.
- IOSIPESCU 1980 – S. Iosipescu, *Invazii otomane în ținuturile carpato-dunăreano-pontice (sec. XIV-XVI)*, SMMIM 13 (1980), p. 151-172.

IOSIPESCU 1988 – S. Iosipescu, *Dans la Mer Noire pendant l'antiquité et le Moyen Age: En louvoyant à la recherche de l'ancienne bouche sud du Danube*, RRH 21/2 (1982), p. 283-302.

IOSIPESCU 2004 – S. Iosipescu, *Dans la Dobroudja ottomane aux XVIe-XVIIIe siècles: le château-fort de Karaharman et son trésor*, în: Gh. Nicolescu, A. Corvisier, D. Preda (eds.), *Guerre et société en Europe. Perspectives des nouvelles recherches, Commission Française d'Histoire Militaire, Commission Roumaine d'Histoire Militaire*, București, 2004, p. 49-63.

IOSIPESCU 2008 – S. Iosipescu, *Portul și castelul Qaraharman. O contribuție la navigația pontică în secolele XIV-XIX*, în: V. Ciorbea (ed.), *Dobrogea 1878-2008. Orizonturi deschise de mandatul european*, Constanța, 2008, p. 115-124.

IOSIPESCU & IOSIPESCU 2004 – R. Iosipescu, S. Iosipescu, *Ștefan cel Mare și Dobrogea de Nord în vremea marelui război cu Imperiul Otoman*, în: *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, Putna, 2004, p. 307-322.

JUGĂNARU, AILINCĂI & STĂNICĂ 2004 – G. Jugănar, S. Ailincăi, A. Stănică, *Babadag, jud. Tulcea, Punct: Autogara*, CCAR. Campania 2004, p. 61.

KAYAPINAR 2009 – A. Kayapınar, *Dobruca yöresinde XVI. Yüzyılda gayr-i sünni islamın izleri*, *Alevilik Bektaşılık Araştırmaları Dergisi* 1 (2009), p. 85-105.

KIEL 1978 – M. Kile, *The Türbe of Sari Saltık at Babadag – Dorudja*, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 6-7 (1977-1978/1978), p. 205-225.

LUNGU & MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1995 – V. Lungu, Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Săpături arheologice de salvare pe teritoriul comunei Sarichioi (jud. Tulcea)*, *Peuce* 11 (1995), p. 339-362.

MADGEARU 2007 – Al. Madgearu, *Organizarea militară a bizantinilor la Dunăre în secolele X-XII*, Târgoviște, 2007.

MAZOWER 2000 – M. Mazower, *Balcanii, de la sfârșitul Bizanțului până azi*, București, 2000.

MATEESCU 1971 – T. Mateescu, *Une ville disparue de la Dobroudja-Karaharman*, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Istanbul, 1971, p. 297-343.

MATEESCU 1973a – T. Mateescu, *Contribuții la istoricul morăritului din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, *AIIA-Iași* 10 (1973), p. 217-227.

MATEESCU 1973b – T. Mateescu, *Cultura viței de vie în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, *Terra Nostra* 3 (1973), p. 263-276.

MATEESCU 1973-1975 – T. Mateescu, *Ciflicurile din Dobrogea în sec. al XVIII-lea și al XIX-lea*, *Peuce* 4 (1973-1975), p. 249-272.

MATEESCU 1976 – T. Mateescu, *Sate dobrogene dispărute în cursul secolului al XIX-lea (I)*, *AIIA-Iași* 13 (1976), p. 298-309.

MATEESCU 1980 – T. Mateescu, *Contribuții la istoria instituțiilor administrative ale românilor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, *AIIA-Iași* 17 (1980), p. 609-614.

MATEESCU 1984 – T. Mateescu, *Arhivele din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, *Revista Arhivelor* 51/36/1-2 (1984), p. 22-33.

MATEESCU 1985 – T. Mateescu, *Bâlciurile din Dobrogea înainte de 1877*, *RdI* 38/7 (1985), p. 659-675.

MATEESCU 1991 – T. Mateescu, *Pescuitul în Dobrogea în timpul stăpânirii otomane*, *AIIA-Iași* 28 (1991), p. 211-221.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984 – Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Aspecte ale ritului și ritualului în lumina descoperirilor din necropola medievală de la Enisala*, *Peuce* 9 (1984), p. 339-362.

MAXIM 1980 – M. Maxim, *Le régime juridique des chrétiens dans les ports roumains sous l'administration ottomane (XVI-XVIIe s.)*, *Analele Universității București* 29 (1980), p. 86-89.

MAXIM 1983a – M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, *RdI* 36/8 (1983), p. 802-817.

MAXIM 1983b – M. Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, *RdI* 36/9 (1983), p. 879-890.

MAXIM 1986 – M. Maxim, *Cu privire la statutul de 'ahd al Țărilor Române față de Poartă. Considerații pe marginea unor izvoare otomane*, RdI 39/6 (1986), p. 523-534.

MAXIM 1996 – M. Maxim, *Un tezaur otoman din secolul al XVII-lea descoperit la Nalbant, jud. Tulcea*, CN 7 (1996), p. 199-208.

MAXIM 2003 – M. Maxim, *Tuna-i' Amire: L'organizationa financiare et militaire du danube ottoman auz XVIe-XVIIe siècles à la lumiere de documents ottomans inédits*, Romano-Turcica 1 (2003), p. 75-82.

MAXIM 2015 – M. Maxim, *Regimul creștinilor în Casa Islamului: cu privire specială la creștinii din Kazaua Brăilei (1538-1828), în lumina documentelor din arhiva otomană din Istanbul*, în: *Studii și cercetări închinare ÎPS Cassian, Arhiepiscopia Dunării de Jos, Brăila*, 2015.

MAXIM & NICOLAE 1991 – M. Maxim, E. Nicolae, *Monede otomane descoperite în necropola medievală de la Enisala*, Peuce 10 (1991), p. 559-573.

MEHMED 1965 – M. A. Mehmed, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV-XVII (Mărturiile călătorului Evliya Celebi)*, Studii 18/5 (1965), p. 1097-1116.

MEHMED 1976 – M. A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României, I, 1455-1747*, București, 1976.

MEHMED 1980 – M. A. Mehmed, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase. III, sfârșitul sec. XVI - începutul sec. XX*, București, 1980.

MEHMED 1983 – M. A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României, II, 1774-1791*, București, 1983.

MEHMED 1986 – M. A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României, III, 1791-1812*, București, 1986.

MEHMET 2013 – M. A. Mehmet, *Despre moștenirea culturală turcă în Dobrogea (unele reflecții)*, în: T. Gemil, G. Custurea, D. Cornea (eds.), *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Constanța, 2013, p. 9-16.

MICU *et alii* 2008 – C. Micu, A. Stănică, F. Mihail, M. Maille, *Observații asupra unor complexe funerare descoperite la Luncavița, punctul Cetațuia*, Peuce s. n. 6 (2008), p. 331-338.

MOTOTOLEA 2011 – A. Mototolea, *Pafta cu decor realizat în tehnica émail cloisonné descoperită la Almalău (com. Ostrov, jud. Constanța)*, Pontica 43 (2011), p. 277-282.

MOTOTOLEA 2016 – A. Mototolea, *Elemente de urbanism în Dobrogea otomană*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Plopeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice*, Tulcea, 20-22 octombrie 2016, Iași, 2016, p. 167-202.

MOTOTOLEA 2015-2016 – A. Mototolea, *Catarama-pafta de influență orientală din colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, Pontica 48-49 (2015-2016), p. 315-356.

MURGESCU 1997 – B. Murgescu, *Comerț și politică în relațiile româno-otomane (secolele XVI-XVIII)*, RdI 9-10 (1997), p. 573-590.

BLASKO & NICOLAE 1983-1985 – M. Blasko, E. Nicolae, *Contribuții la studiul monedelor de cupru otomane din secolele XV-XVI*, BSNR 77-79/131-133 (1983-1985), 1986, p. 297-307.

NICOLAE & DONOIU 1986-1991 – E. Nicolae, I. Donoiu, *Monede de cupru otomane din secolele XIV-XVI descoperite în Dobrogea*, BSNR 80-85/134-139 (1986-1991), 1992, p. 299-302.

NICOLAE 2014 – C. Nicolae, *Incinta cetății medieval de la Hârșova. Descoperiri noi*, Pontica 47 (2014), p. 375-399.

NICOLAE 2015 – C. Nicolae, *Dobroudja in the 17th and 18th Centuries: Hârșova a case Study*, în: C. Ilie, A. M. Munteanu, C. Grigoruț (eds.), *International Journal of Cross-Cultural Studies and Environmental Communication, Dialogue as global action: interacting voices and visions across cultures*, Constanța, 2015, p. 93-101.

NICOLAE 2015-2016 – C. Nicolae, *Șantierul arheologic Hârșova-cetate, sectorul „incinte vest”*, Pontica 48-49 (2015-2016), p. 281-304.

NICOLAE 2016 – C. Nicolae, *Noi date despre fortificația otomană de la Hârșova*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Ploeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice, Tulcea, 20-22 octombrie 2016*, Iași, 2016, p. 49-84.

NICOLESCU 1967a – C. Nicolescu, *La céramique ottoman des XVIe siècles dans les pays Romains*, *Südost-Forschungen* 5-6 (1967), p. 245-251.

NICOLESCU 1967b – C. Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI-XVII găsită în Moldova*, *ArhMold* 5 (1967), p. 287-308.

OLARIU, IONESCU & GĂMUREAC 2013 – C. Olariu, M. S. Ionescu & E. Gămureac, *The Archaeological Excavation and Field Survey of Ispanaru and surrounding area (Constanța county)*, *Pontica* 46 (2013), p. 225-239.

PÁCKUCS-WILLCOCKS 2007 – M. Páckucs-Willcocks, *Sibiu-Hermannstadt. Oriental trade in sixteenth century Transylvania*, Köln-Weimar-Wien, 2007.

PĂULEANU & COMAN 2010 – D. Păuleanu, V. Coman, *Moscheia regală Carol I. Constanța 1910-2010*, Constanța, 2010.

PERVAIN 1976 – V. Pervain, *Lupta antiotomana a Țarilor Române în anii 1419-1420*, *AIIA-Iași* 19 (1976), p. 55-79.

PIENARU 2012 – N. Pienaru, *Cetatea Albă/Ak Kerman la începutul veacului al XVI-lea. Traficul portului în anul 1505*, în: O. Cristea, P. Zahariuc, Gh. Lazăr (eds.), *Aut viam inveniam aut faciam. In honorem Ștefan Andreescu*, Iași, 2012, p. 181-190.

PIPPIDI 1985 – A. Pippidi, *Călători italieni în Moldova și noi date despre navigația în Marea Neagră în secolul XVII*, *AIIA-Iași* 22/2 (1985), p. 611-621.

PIPPIDI 2006 – A. Pippidi, *Cazacii navigatori, Moldova și Marea Neagră la începutul secolului al XVII-lea*, în: O. Cristea (ed.), *Marea Neagră. Puteri maritime-Puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, București, 2006, p. 260-282.

POPESCU 1997-1998 – A. Popescu, *Un centre commercial du Bas-Danube ottoman au VIe siècle: Brăila (Bra'il), Il Mar Nero* 3 (1997-1998), p. 209-237.

POPESCU 2008a – A. Popescu, *Vestigii ale organizării Dobrogei preotomane într-un defter din anul 1530*, în: O. Cristea, Gh. Lazăr (eds.), *Vocația istorie. Prinos Profesorului Șerban Papacostea*, Brăila, 2008, p. 505-530.

POPESCU 2008b – A. Popescu, *Dobrogea otomană (secolele XV-XVI): disocieri teritorial-administrative și cronologice*, în: D. Țeicu, I. Căndea, *Românii în Europa Medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei*, Brăila, 2008, p. 633-652.

POPESCU 2009 – A. Popescu, *Schela Măcin în secolul al XVI-lea (după reglementări comerciale otomane)*, în: V. Sîrbu, C. Luca (eds.) *Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Professoris Ionel Căndea*, Brăila, 2009, p. 295-310.

POPESCU 2010 – A. Popescu, *Străjuirea navigației pe Dunăre în epoca otomană: derbendcilik-ul*, *SMIM* 28 (2010), p. 149-168.

POPESCU 2011 – A. Popescu, *Toponimii multiple în sancak-ul de Silistra (sec. XVI)*, *SMIM* 29 (2011), p. 163-182.

POPESCU 2012 – A. Popescu, *Ester au XVIe siècle. Nouvelles contributions*, *RÉSEE* 50 (2012), p. 191-202.

POPESCU 2013 – A. Popescu, *Integrarea imperială otomană a teritoriilor din sud-estul Europei. Sangeacul Silistra (sec. XV-XVI)*, București, 2013.

POPESCU 2014 – A. Popescu, *Portul Tulcea în documente otomane din secolul XVI*, în A. D. Stănică, C. Micu (eds.), *Istro-Pontica 2. Studii și Comunicări de Istorie a Dobrogei. Actele Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice "Istro-Pontica. Tulcea - 505 ani de la prima atestare documentară"*, Tulcea, 28-30 septembrie 2011, Tulcea, 2014, p. 23-32.

POPESCU 2015 – A. Popescu, *Dobrogea în epoca otomană: kazaua Hârșova (sec. XVI)*, *SMIM* 33 (2015), p. 183-194.

RADU 2013 – L. Radu, *Toponimie dobrogeană: Callatis-Pangalla-Mangalia*, Peuce s. n. 11 (2013), p. 229-239.

RADU 2016 – L. Radu, *Note cu privire la istoria Mangaliei în epoca otomană*, în A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Ploeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice, Tulcea, 20-22 octombrie 2016*, Iași, 2016, p. 85-104.

RADU IORGUȘ, RADU & IONESCU 2013 – C. Radu Iorguș, L. Radu, M. Ionescu, *Pipe ceramice descoperite la Mangalia*, Peuce s. n. 11 (2013), p. 239-254.

SEZER 2019 – M. Sezer, *Dobruca bölgesinde üç kaza: Hacıoğlu pazari, Yenipazar ve Umur Fakih (XVIII. Yüzyıl ortalarında nüfus ve yerleşim)*, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 6/16 (2019), p. 555-572.

SIMION 1971 – G. Simion, *Observații asupra unor probleme numismatice și economice la Dunărea de Jos în lumina unor tezaure monetare de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, Peuce 2 (1971), p. 293-333.

STANC & STĂNICĂ 2019 – S. Stanc, A. D. Stănică, *Noi cercetări arheologice preventive la Cetatea Enisala. Date arheologice și arheozoologice*, Peuce s. n. 17 (2019), p. 249-274.

STĂNICĂ 2004 – A. D. Stănică, *Tulcea. Un centru economic la Dunărea de Jos în secolul al XVI-lea*, Peuce s. n. 2 (2004), p. 199-206.

STĂNICĂ 2005 – A. D. Stănică, *Prelucrarea metalelor în secolele X-XV*, în: G. Jugănar (ed.), *Aspecte privind prelucrarea și circulația metalelor în Dobrogea din Preistorie până în Evul Mediu*, Tulcea, 2005, p. 73-105.

STĂNICĂ et alii 2005-2006 – A. D. Stănică, S. Ailincăi, A. Ignat, I. Zvânca, *Noi descoperiri funerare de pe teritoriul localității Enisala (com. Sarichioi, jud. Tulcea)*, Peuce s. n. 3-4 (2005-2006), p. 317-330.

STĂNICĂ 2015 – A. D. Stănică, *Viața economică în nordul Dobrogei în secolele X-XIV*, Constanța, 2015.

STĂNICĂ 2016a – A. D. Stănică, *The missing fortresses in Dobrogea. Case study: Turkish fortifications*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Ploeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice, Tulcea, 20-22 octombrie 2016*, Iași, 2016, p. 3-36.

STĂNICĂ 2016b – A. D. Stănică, *Cartografia cetăților medievale dispărute din Dobrogea. Studiu de caz: Fortificațiile turcești*, Peuce s. n. 14 (2016), p. 187-224.

STĂNICĂ 2018 – A. D. Stănică, *Cartography of the missing fortresses in Dobrogea: A case study of the Turkish Fortifications*, în: M. Bernardini, A. Taddei (eds.), *15th International Congress of Turkish Art Naples, Università di Napoli "L'Orientale" 16-18 September 2015*, Ankara, 2018, p. 569-585.

STĂNICĂ & DINU 2017 – A. D. Stănică, N. Dinu, *Aspecte privind locuirea otomană în zona cetății Noviodunum*, AnB s. n. 5 (2017), p. 185-200.

STĂNICĂ & STĂNICĂ 2016 – A. D. Stănică, D. Stănică, *Economy and commerce in Tulcea in the 14 centuries*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Ploeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice, Tulcea, 20-22 octombrie 2016*, Iași, 2016, p. 113-134.

STĂNICĂ 2016 – A. D. Stănică, *Istoria Imperiului Otoman reflectată în manualele de istorie*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Ploeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice, Tulcea, 20-22 octombrie 2016*, Iași, 2016, p. 375-384.

STĂNICĂ, NICOLAE & CIOBANU 2021 – A. D. Stănică, C. Nicolae, M. A. Ciobanu, *Planurile și prospectele cetății Hârșova în arhive străine*, Cluj-Napoca, 2021.

ȘERBAN & ȘERBAN 1977 – C. Șerban, V. Șerban, *Tipologia orașelor din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane (sec. XV-XIX)*, Peuce 6 (1977), p. 271-277.

TALMAȚCHI, PARASCHIV-TALMAȚCHI & VASILESCU 2016 – G. Talmațchi, C. Paraschiv-Talmațchi, D. Vasilescu, *Pantelimon, jud. Constanța - Ulmetum. Punct: Cetate*, CCAR. Campania 2015, 2016, p. 65-67.

TĂNASE & DINU 2015 – D. Tănase, N. Dinu, *Faianță și porțelan din epoca otomană descoperite în Timișoara, străzile Lucian Blaga, Enrico Caruso și Radu Negru (campania 2014)*, SCIVA 66/1-2 (2015), p. 69-96.

TERTECEL 1993 – A. Tertecel, *Anexele "Jurnalului" lui Ahmed bin Mahmud privind campania de la Prut (1711)*, SMIM 12 (1994), p. 201-214.

TERTECEL 1993 – A. Tertecel, *Marea Neagră otomană și ascensiunea Rusiei (1654-1774)*, în: O. Cristea (ed.), *Marea Neagră. Puteri maritime-Puteri terestre (sec. XIII-XVIII)*, București, 2006, p. 325-346.

TODOROV 2016 – N. Todorov, *Tax Farmers in Tulcha Sandzhak in the 70s of the 19th century*, Proceedings of the Centre for Economic History Research, Centre for Economic History Research 1 (2016), p. 274-288.

TODOROV 2017 – N. Todorov, *Occupational Structure of Tulcea Population in the 1840s (According to Data from the Temettuat Registers)*, Proceedings of the Centre for Economic History Research, Centre for Economic History Research 2 (2017), p. 320-342.

TODOROV 2018 – N. Todorov, *"Even though We Live under the Nazarin's Influence, the Ciftlik's Owner is Protecting us a lot" - Balcho Neykov and Dobruđzha Ciftliks of Eyub Pasa*, Proceedings of the Centre for Economic History Research, Centre for Economic History Research 3 (2018), p. 244-257.

TODOROV 2019 – N. Todorov, *Arendașii de impozite în sangeacul Tulcei în anii '70 ai secolului XIX*, *Analele Dobrogei* s. n. 1 (2019), p. 101-113.

TOMA & VASILE 2021 – A. Toma, G. Vasile, *Cimitirul musulman de la Constanța Boreal. O abordare bioarheologică*, Comunicare susținută la Sesiunea Științifică Internațională Pontica, ediția 54: *Istorie și Arheologie în spațiul vest-pontic, 17-19 noiembrie 2021*, Rezumatele comunicărilor, p. 167-169 (<https://www.minac.ro/assets/brosura-rezumate-pontica-54--minac-2021.pdf>; accesat 19.02.2022).

TOMA & VASILE 2021 – A. Toma, G. Vasile, *Analiza antropologică preliminară a unui eșantion scheletic din cimitirul de epocă otomană de la Constanța Boreal: Aspecte demografice și modificări patologice*, *Pontica* 55 (2022), sub tipar.

ȚVETKOVA 1972 – B. Țvetkova, *Actes concernant la vie économique des villes balkaniques aux XVe et XVIe siècles*, REI 40/2 (1972), p. 345-380.

ȚVETKOVA 1975 – B. Țvetkova, *Actes concernant la vie économique des villes balkaniques aux XVe et XVIesiècles*, REI 43/1 (1975), p. 143-180.

ÜNAL 1963 – I. Ünal, *Kale anahtarları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/1 (1963), p. 119-152.

VASILIU 1995 – I. Vasiliu, *Cimitirul medieval de la Isaccea, Biserica Sf. Gheorghe*, Peuce 11 (1995), p. 373-409.

VASILIU 1996a – I. Vasiliu, *Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare medievale din colecțiile Muzeului de Arheologie din Tulcea*, Peuce 12 (1996), p. 225-242.

VASILIU 1996b – I. Vasiliu, *Știri istorice-orașul Babadag în Evul Mediu*, Peuce 12 (1996), p. 195-224.

VELIMAN 1997 – V. Veliman, *Toponimul "Dobrogea" în documentele turcești*, în: T. Gemil (ed.), *Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă* (Constanța, 17-20 noiembrie 1994), București, 1997, p. 93-128.

VELTER & CUSTUREA 2000 – A. M. Velter, G. Custurea, *Monede spaniole descoperite în Dobrogea*, în: M. Iacob, E. Oberländer-Târnoveanu, Fl. Topoleanu (eds.), *Istro-Pontica. Muzeul tulcean la a 50-a aniversare 1950-2000. Omagiu lui Simion Gavrila la 45 de ani de activitate: 1955-2000*, Tulcea, 2000, p. 573-580.

VELTER & CUSTUREA 2007 – A. M. Velter, G. Custurea, *Medieval coins from the 16th-17th century found in Dobrudja*, în: G. Custurea, M. Dima, G. Talmatchi, A. M. Velter, *Coin Hoards of Dobrudja*, I, Constanța, 2007, p. 115-294.

VERTAN & CUSTUREA 1984 – A. Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (VI)*, Pontica 17 (1984), p. 245-256.

VERTAN & CUSTUREA 1986 – A. Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (VII)*, Pontica 19 (1986), p. 297-310.

VERTAN & CUSTUREA 1995-1996 – A. Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (X)*, Pontica 28-29 (1995-1996), p. 309-321.

VERTAN & CUSTUREA 1998 – A. Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (XII)*, Pontica 31 (1998), p. 309-327.

VERTAN & CUSTUREA 1999 – A. Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (XIII)*, Pontica 32 (1999), p. 347-368.

VÎLCU 2004 – A. Vîlcu, *Stadiul cercetărilor de numismatică otomană în România*, în: C. Felezeu (ed.), *Studii și cercetări de turcologie contemporană. Omagiu profesorului Mihai Maxim*, Cluj-Napoca, 2004, p. 41-52.

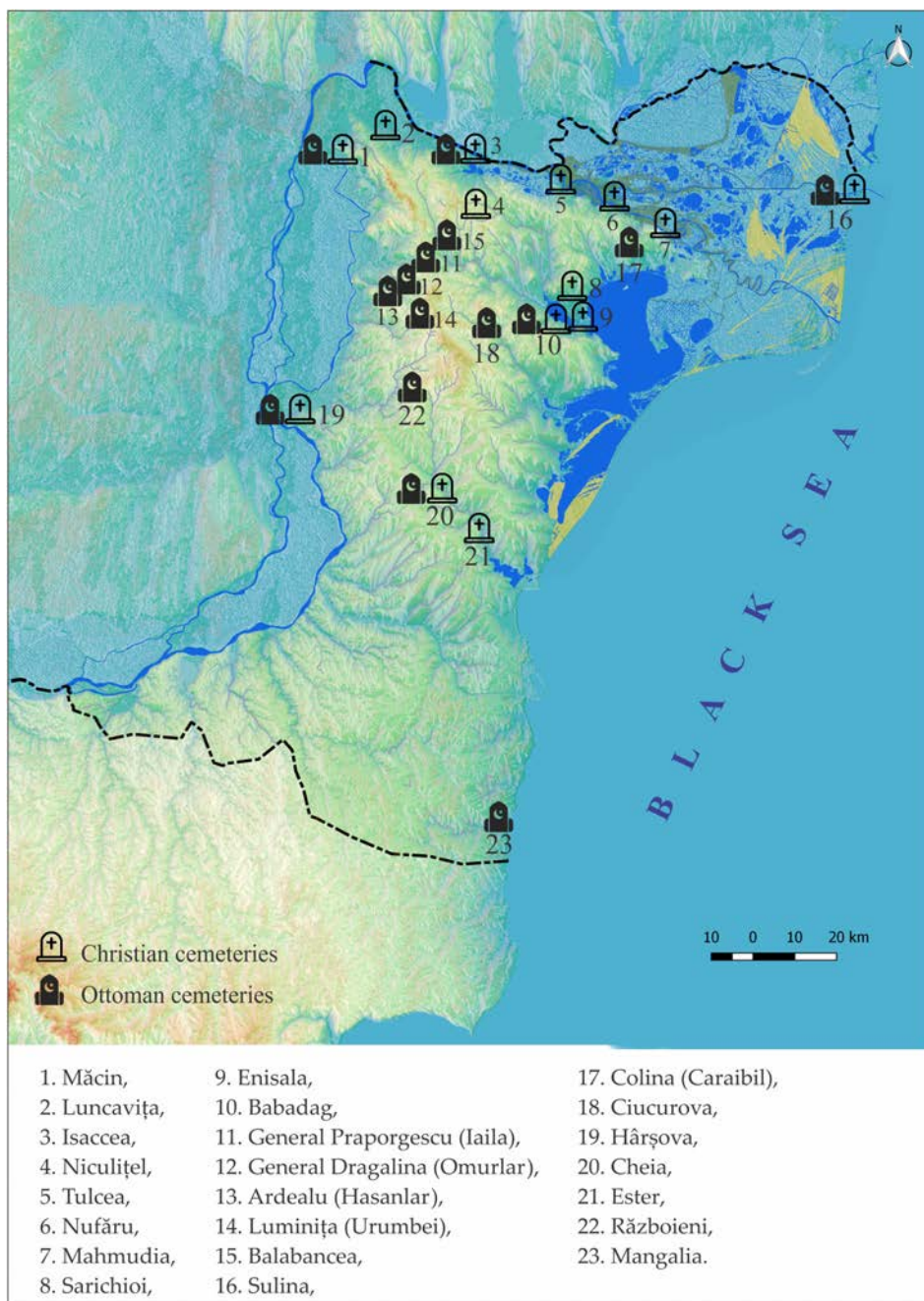
VÎLCU 2009 – A. Vîlcu, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1687-1807*, Brăila, 2009.

VÎLCU & CUSTUREA 2016 – A. Vîlcu, G. Custurea, *Un tezaur de falsuri după monede otomane de la Ahmed I descoperit la Movilița, jud. Constanța*, în: A. D. Stănică, G. Custurea, D. Stănică, E. Plopeanu (eds.), *Dobrogea. Coordonate istorice și arheologice. Lucrările workshop-ului Dobrogea otomană-coordonate istorice și arheologice, Tulcea, 20-22 octombrie 2016*, Iași, 2016, p. 203-218.

VOINEA *et alii* 2015 – V. Voinea, B. Szmoniewski, A. Popescu, A. Mototolea, M. Florea, *Noi descoperiri de epocă otomană pe Valea Casimcei*, în: S. Forțiu, S. Stăvilă, (eds.), *Arheovest*, 3. *In memoriam Florian Mededeț. Interdiscipinaritate în arheologie și istorie*, Timișoara, 28 noiembrie 2015, Szeged, 2015, p. 509-529.

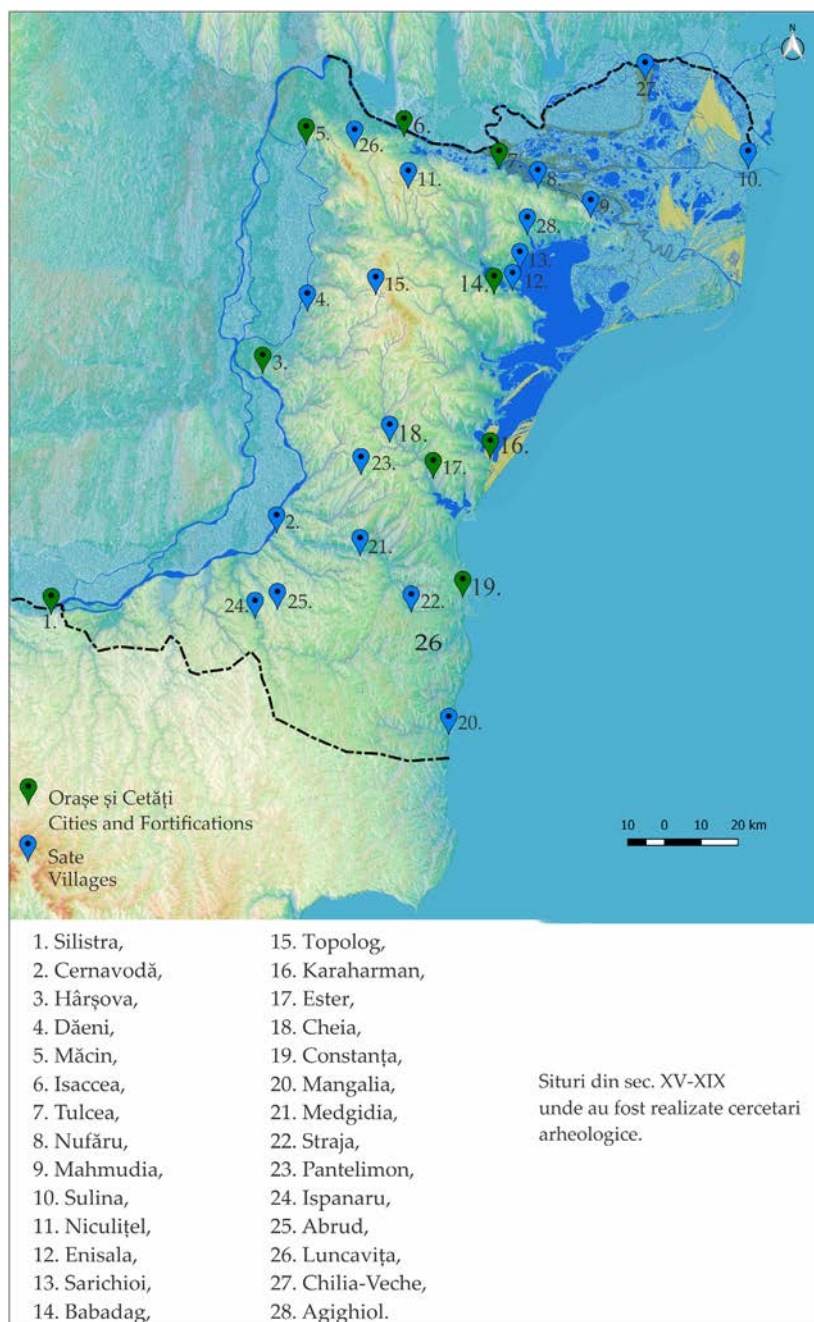
VOINEA, SZMONIEWSKI & MOTOTOLEA 2016 – V. Voinea, B. Szmoniewski, A. Mototolea, *Clay tobacco pipes discovered at Cheile Dobrogei and Istria: an example of the Ottoman's Civilisation in the Central Dobrudja*, în: Z. Gölen, A. Temizer (eds.), *Balkan Tarihi I Balkan Tarihi. Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları*, 1, Burdur, 2016, p. 270-286.

VORDERSTRASSE 2014 – T. Vorderstrasse, *The Archaeology of the Ottoman Empire and Its Aftermath in the Middle East*, *Near Eastern Archaeology* 77/4 (2014), p. 292-298.

Fig. 1. Cimitire în Dobrogea (secolele XV-XIX).

Fig. 1. Cemetery in Dobruja (XV-XIX centuries).

Fig. 2. Orașe, sate și cetăți în Dobrogea (secolele XV-XIX).
Fig. 2. Towns, villages and fortresses in Dobruja (15th-19th centuries).